

Hedersrelaterat våld och förtryck

Skolans ansvar och möjligheter

Hedersrelaterat våld och förtryck

Skolans ansvar och möjligheter

Publikationen finns att ladda ner som kostnadsfri PDF från Skolverkets webbplats: skolverket.se/publikationer

**Hedersrelaterat våld och förtryck
Skolans ansvar och möjligheter**

© Skolverket, Stockholm 2024
ISBN: 978-91-7559-633-4

Grafisk form och produktion: AB Typoform
Grafik och illustrationer: AB Typoform

Innehåll

Förord	5	Vad säger lagstiftningen?	50
Att arbeta mot hedersrelaterat våld och förtryck – en sammanfattning	6	Hedersrelaterat våld och förtryck	50
Inledning	8	Barn- och tvångsäktenskap	50
Kollektivet och individen	10	Könsstympling	51
Osynlig utsatthet	12	Utlandsresor	51
Normerna påverkar alla	14	Elever med skyddade personuppgifter	51
Särskild sårbarhet och utsatthet	15	Referenser och länkar	52
Att motverka utan att stigmatisera	17	Lagar	52
Främjande arbete	19	Konvention	52
Hur kan skolan arbeta?	20	Läroplaner	52
1. Att nå alla elever genom utbildningen	24	Propositioner	52
2. Att nå alla vårdnadshavare	29	Beslut	53
3. Att upptäcka utsatthet hos elever	30	Litteratur	53
4. Agera vid oro eller kännedom	36	Myndighetspublikationer	55
Skolans roll vid placering av elever	40	Webbsidor	57
Hur kan komvux arbeta?	42	Länkar	58
Att agera vid utsatthet	46		
Systematiskt arbete	48		
Olika roller	49		

Avsnittet ”Hur kan skolan arbeta?” riktar sig huvudsakligen till dig som arbetar i grund- och gymnasieskolan. Avsnittet ”Hur kan komvux arbeta?” riktar sig huvudsakligen till dig som arbetar i kommunala vuxenutbildningen. Övriga texter är mer generellt utformade men skillnader kan ändå förekomma.

Uppdelningen beror på att förutsättningarna för arbetet med att motverka hedersrelaterat våld och förtryck varierar mellan skolformer. Detta beror på skillnader i lagstiftning, läroplaner och organisation. Det beror också på om verksamheten främst möter barn och unga eller vuxna.

Förord

Alla elever ska vara trygga i skolan och ska ha samma möjligheter att utvecklas och lära. Ingen ska fara illa, vare sig i hemmet eller i skolan. Detta stödmaterial beskriver vilket ansvar skolan har för att motverka hedersrelaterat våld och förtryck. Hur kan rektor, lärare och elevhälsa arbeta med dessa frågor i skolan? Arbetet omfattar olika nivåer – från skolans uppdrag i läroplanen och att verka för att samarbetet med hemmen utvecklas, till att upptäcka utsatthet och agera i den akuta situationen då eleven är utsatt för hot.

Syftet med materialet är att ge stöd till personal i grund- och gymnasieskolan samt motsvarande skolformer såväl som till den kommunala vuxenutbildningen i hur skolan eller verksamheten kan motverka hedersrelaterat våld och förtryck. Stödmaterialiet riktar sig till rektor, som har ett särskilt ansvar, men även till pedagogisk personal och personal inom elevhälsan. Det behöver finnas ett väl upparbetat samarbete för att ge eleverna den kunskap och det stöd som behövs.

Det här materialet kan också vara en utgångspunkt för reflektion och diskussion om utveckling av undervisningen om sexualitet, samtycke och relationer samt hur det viktiga samarbetet mellan skola, socialtjänst och polis ska fungera.

Stödmaterialiet togs ursprungligen fram 2010 och reviderades 2018 och 2022. Den nya upplagan är omarbetad utifrån aktuell forskning och inkluderar även ett nytt avsnitt om arbete mot hedersrelaterat våld och förtryck inom komvux.

Stockholm i augusti 2024.

Tommy Lagergren

Chef för avdelningen för skolutveckling

Att arbeta mot hedersrelaterat våld och förtryck – en sammanfattning

- Utbildningen är till för eleven och det är eleven som individ som står i fokus. Alla elever ska ha samma möjligheter att utvecklas och lära.
- Utbildningen ska utformas i överensstämmelse med grundläggande demokratiska värderingar och de mänskliga rättigheterna, så som exempelvis alla människors lika värde och jämställdhet. Skolan och verksamheten ska förebygga och bemöta hedersrelaterat våld och förtryck med kunskap och aktiva insatser.
- Rektor har ansvaret för verksamhetens resultat och har, inom givna ramar, ett särskilt ansvar för att kunskapsområdet sexualitet, samtycke och relationer samt kunskaper om hedersrelaterat våld och förtryck behandlas återkommande i utbildningen.
- Det är skolans och verksamhetens ansvar att varje elev efter genomgången skolgång har fått kunskaper inom området sexualitet, samtycke och relationer samt om hedersrelaterat våld och förtryck.
- Kunskaper om hedersrelaterat våld och förtryck är en förutsättning för att personal både ska kunna upptäcka utsatthet hos eleverna och undervisa om problemet.
- Personalen behöver bygga tillitsfulla relationer och i ord och handling visa eleverna att de kan anförtro sig åt dem. För att kunna upptäcka utsatthet behöver personalen se, lyssna och ta elevens berättelse på allvar och kunna möta de svårigheter som eleven tar upp.
- Insatser i arbetet mot hedersrelaterat våld och förtryck behöver ske tidigt och i samverkan när behov finns av det.
- Personalen behöver tidigt skapa tillitsfulla relationer till alla vårdnadshavare. De behöver känna att de kan ha ett samarbete med skolan och det är personalens ansvar att kvaliteten i samarbetet utvecklas.
- Uppstår konflikt mellan elevens rätt till utbildning och vårdnadshavares rätt till uppfostran, är det elevens rätt till utbildning i skolan som är skolans utgångspunkt.
- Personal är skyldig enligt lag att genast anmäla till socialtjänsten om de i sitt arbete får kännedom om eller misstänker att ett barn far illa, en så kallad orosanmälan.
- För att skolan ska kunna hjälpa eleven genom orosanmälan är det viktigt att skolan har tydliga och välförankrade rutiner. Samverkan med till exempel socialtjänsten behöver därför byggas upp innan problem uppstår.

- Om lärare eller annan personal är osäker över elevens situation är det viktigt att omgående kontakta socialtjänsten. Den som anmäler bör då nämna att oron rör hedersrelaterad problematik. Stöd och rådgivning för yrkesverksamma går även att få hos Nationellt centrum mot hedersrelaterat våld och förtryck, från regionala resurscentra eller lokala samordnare.

I materialet används citat från ungdomar för att belysa elevers perspektiv kring olika teman. Det är röster från unga vuxna som intervjuats i en kartläggning av hedersproblematik i en mellanstor svensk kommun (Cinthio, 2020). I citaten används inte ungdomarnas riktiga namn.

Inledning

Kunskapen om hedersrelaterat våld och förtryck i samhället är i dag större än när företeelsen först uppmärksammades i Sverige i slutet av 1990-talet. Sedan dess har olika kartläggningar gjorts, och många myndigheter har genomfört insatser för att förebygga och hantera problematiken. Flera studier visar dock att hedersrelaterat våld och förtryck fortfarande är en svår utmaning för samhället, och att mörkertalen är stora.¹ I skolan och vuxenutbildningen tar problematiken sig olika uttryck och kan till exempel innebära att elever begränsas av sin familj från att delta i vissa delar av undervisningen så som sexualitet, samtycke och relationer, simning eller annat.² Elever kan även kontrolleras av släktingar och bekanta under skoltid. Ibland blir situationen så allvarlig att personal behöver agera akut och kontakta socialtjänsten och/eller polisen. Skolan och verksamheten bör dock sträva efter att fånga upp utsatta individer tidigt, och personalen har en viktig roll i att upptäcka när elever far illa eller när det finns risk för det.³

Begreppet hedersrelaterat våld och förtryck är etablerat men fortsätter att vara föremål för diskussion. Även om det i många sammanhang förstås på ett likartat sätt saknas en enhetlig definition. Det är inte själva våldet eller dess former som är omtvistat, utan framför allt förklaringarna till varför det sker. Vissa betonar existensen av ett universellt patriarkalt förtryck och menar att hedersvåld inte är något annat än mäns våld mot kvinnor. Andra utgår från en kulturteoretisk förståelse av olika gruppers specifika traditioner kopplade till heder och skam. Till dessa synsätt, som kan sägas fokusera på könsmakt respektive kultur, kan fogas ett intersektionellt perspektiv som kan användas för att visa på hedersbegreppets föränderlighet och komplexitet och analysera hur det samverkar med andra strukturella faktorer och maktordningar.⁴

-
1. Baianstovu & Enelo (2023), Länsstyrelsen Östergötland (2023), Baianstovu m fl (2019); Socialstyrelsen (2019), Jernbro & Landberg (2018).
 2. Högdin & Urbas (2021), Baianstovu m fl (2019).
 3. Högdin (2024), Skolverket (2023).
 4. Nationellt Center för kvinnofrid (2010).

Utgångspunkten i det här stödmaterialet är regeringens beskrivning från 2021:

Hedersrelaterat våld och förtryck innebär att människor, främst flickor och kvinnor men även pojkar och män, begränsas i sina liv och utsätts för påtryckningar och våld som syftar till att upprätthålla familjens kontroll över individen. Hedersrelaterat våld och förtryck är kopplat till hedersnormer som bygger på starka patriarkala eller heteronormativa föreställningar. De patriarkala föreställningarna tar sig uttryck i kontroll av flickor och kvinnor som sträcker sig från begränsningar i vardagen rörande klädsel, umgänge och rörelsefrihet till begränsningar i val av utbildning, arbete, äktenskap och äktenskapsskillnad. I sin mest extrema form kan hedersnormerna leda till allvarig brottslighet såsom t.ex. hot om våld och våld, inklusive dödligt sådant. För de individer som försöker trotsa kontrollen kan följderna bli allvarliga.⁵

” Vi växer upp i ett land som har helt andra värderingar och tankesätt och vi fostras i den skolan liksom, och samtidigt så går vi hem till våra hem och så är det en helt annan grej hemma. Och då känns det som att vi har behövt sätta ett helt nytt regelverk för hur vi ska kunna leva liksom. Vi har fått tänja på gränser, vi har fått utforska på andra sätt.”
(Zeki)

5. Prop. 2021/22:138 s 6–7.

Kollektivet och individen

I en hederskontext är det sociala anseendet oerhört viktigt för familjen. Hedern utgör ett gemensamt ”kapital” som påverkas i positiv eller negativ riktning av de enskilda medlemmarnas rykte och beteende. Särskilt utgör flickors och kvinnors uppfattade kyskheter ett centralt värde för denna kollektiva familjeheder. Regeringen skriver:

”Hedersrelaterat våld och förtryck kännetecknas av att det finns ett starkt kollektivistiskt inslag, ofta i en familj och släktrrelation, som bl.a. innebär att individens intresse och handlingar anses vara underordnat familjens intresse och att individens sexualitet och intima relationer är hela familjens angelägenhet som kan påverka familjens anseende. Hedersnormerna grundar sig i en föreställning om heder som inte delas av övriga samhället och som strider mot principen om alla människors lika värde och den enskilda människans frihet och värdighet. Till hedersnormerna hör bl.a. uppfattningen att familjens rykte och anseende är avhängigt kvinnliga familjemedlemmars kyskheter och oskuld samt deras faktiska och påstådda beteende i förhållande till dessa ideal”.⁶

I en hederskontext påverkas alla av normerna även om de inte alltid delar dem.

” Om jag vill träffa kompisar och gå iväg till något så måste jag informera mina föräldrar. De håller koll på hur lång tid det tar för mig att komma hem med bussen efter skolan. Min mamma känner två av mina kompisar och dem kan jag umgås med, men annars kan det bli bråk.” (Lailoma)

6. Prop. 2021/22:138 s.7.

” Men när de (lärare) pratade om att ha rätt att gifta sig med vem man vill, så suckade jag bara. Det kändes bra, men samtidigt kände jag att jag inte får någon nytta av det, jag får ändå inte göra det.” (Mahsa)

Det som främst skiljer hedersrelaterat våld och förtryck från annat våld i nära relation är att det sker inom ett gruppsammanhang där flera personer står bakom gärningarna. Det partnervåld som oftast utövas av en man mot en närstående kvinna genomförs vanligtvis av en enskild person. Inga familje- eller släktmedlemmar framtvingar, medverkar i eller sanktionerar våldet. Det hedersrelaterade våldet backas däremot upp av ett familje- eller släktkollektiv. Genom våld eller hot om våld skyddas äran för hela kollektivet, inte bara för individen. Det hedersrelaterade våldets kollektiva karaktär gör även gränserna oskarpa mellan offer och förövare. De som medverkar till förtrycket kan själva i sin tur vara utsatta.⁷

För att skolans personal ska kunna stödja de elever som är utsatta för hedersrelaterat våld och förtryck är det viktigt att förstå styrkan i de kollektiva påtryckningarna och hederns betydelse i kollektivet.⁸ Skolan behöver också ha beredskap för att de delar av skollagen och läroplanerna som tar sin utgångspunkt i individens fri- och rättigheter kan hamna i konflikt med vissa familjers värderingar.

I samhällen och grupper som är mer individorienterade ses ofta självständighetsfasen som viktig. Den innebär att skilja ut sig från sina vårdnadshavare, och skapa ett liv med mer eget ansvar ju äldre man blir. För elever som växer upp i mer kollektivt orienterade miljöer kan utvecklingen se annorlunda ut, eftersom den påverkas så starkt av andras förväntningar.⁹ En del normaliserar hederskontextens ideal och värderingar, och upplever kanske inget problem trots omfattande begränsningar – eller så utsätter de andra för kontroll och förtryck. För vissa elever leder hård styrning från familjen till att de försöker frigöra sig, vilket ytterligare kan förstärka kontrollen. Avsaknad av flexibilitet och dialog i familjen gör att det inte skapas något utrymme för förhandling. För somliga elever innebär denna situation att de lever ett

7. Nationellt centrum för kvinnofrid (2024).

8. Högdin & Helmersson (2024a).

9. Bremer, Brendler-Lindqvist & Wrangsjö (2006).

dubbelliv där de för sina familjer döljer vem de är bland kompisarna i skolvardagen – och vice versa. Den som upptäcks kan drabbas av allvarliga konsekvenser. Några elever tar steget och försöker lämna det begränsade livsutrymmet, vilket kan skapa akuta situationer med mycket hög risk.¹⁰

Osynlig utsatthet

Även om många associerar hedersförtryck med dödligt våld kan det ta sig uttryck som inte är lika tydliga. Man kan tänka sig hedersproblematiken som utsträckt över en bred skala, där de mindre synliga inskränkningarna finns i ena änden och det grövsta våldet längst ut i den andra.¹¹

Att leva med starka begränsningar och kontroll i vardagen är inte något som behöver märkas utåt. Hedersnormer kan innebära strikta regler kring tider och rörelsefrihet, kläder eller umgänge i det dagliga livet, men kan även påverka utbildningsval och framtidsplaner. När sådant förtryck drabbar barn i förskolan eller låg- och mellanstadiet kan det vara särskilt svårt att urskilja.¹²

Något annat som kan ske i hederns namn utan att omgivningen uppmärksammar det är förlovningar och giftermål. Tidiga såväl som påtvingade äktenskap med någon som familjen valt ut kan vara ett sätt att upprätthålla hedersnormerna. Inte sällan ingås förlovningar eller äktenskap utanför Sverige, vilket gör dem svårare att upptäcka.¹³ Att gifta sig mot sin vilja är något man kan tvingas till oavsett kön.

” Jag hade ingen aktivitet och var hemma hela tiden. Jag kommer ihåg dagarna när jag var i skolan kanske åtta timmar, från 8–16. När skolan var slut ville alla gå hem, men jag ville inte gå hem. För jag visste att där blev det bara ett helvete. Jag drömde bara om att få lugn efter skolan.” (Farzana)

10. Baianstovu m fl (2019), Cinthio (2023, 2020).

11. Björktomt (2022).

12. Cinthio (2024).

13. Länsstyrelsen Östergötland (2023).

I den myndighetsgemensamma vägledningen vid hedersrelaterad brottslighet¹⁴ ges en beskrivning av våldets olika uttryck. Det är viktigt att förstå att inom varje kategori kan våldet variera i allvarlighetsgrad.

- Materiellt våld kan vara ett sätt att kränka, kontrollera eller straffa en individ, exempelvis genom att förövaren slår sönder den utsattas personliga ägodelar eller andra saker i hemmet.
- Digitalt våld och kontroll kan innebära att den utsattas mobil kontrolleras eller att personen spåras och övervakas med hjälp av spionprogram i mobiltelefoner, GPS eller andra spårningsverktyg. Det kan också innebära spridning av bilder och rykten på nätet, eller att förövaren tvingar till sig lösenord eller bank-id i syfte att få tillgång till exempelvis vårdjournaler eller ekonomi.
- Ekonomiskt våld kan innebära att den utsatta inte får tillgång till sina egna pengar, tvingas redovisa inköp, nekas utbildning och möjlighet att försörja sig själv, blir lurad eller tvingad att skriva på exempelvis lånedokument eller att förövaren förfalskar den utsattas underskrift (urkundsförfalskning).
- Försummelse vilken kan vara både känslomässig och fysisk. Exempel på känslomässig försummelse kan vara att känna sig oälskad av sina vårdnadshavare och/eller bli förminskad och hånad. Fysisk försummelse kan handla om bristande tillsyn och att inte skyddas från faror.

- Latent våld är ett hot om eller en erfarenhet av våld som påverkar personen starkt i vardagen. Det kan exempelvis innebära en rädsla för att utsättas för våld som grundar sig i att personen bevittnat eller själv utsatts för våld tidigare.
- Socialt våld handlar om att ta ifrån individen dess grupptillhörighet, exempelvis genom att personen blir isolerad, utfrysad, förskjutet eller bannlyst.
- Psykiskt våld kan exempelvis innebära kontroll, kränkningar, hot, skuld och skambeläggning.
- Sexuellt våld omfattar våldtäkt och andra sexuella övergrepp.
- Fysiskt våld kan vara allt ifrån enstaka slag till systematisk misshandel och mord. Våldet mot flickor och kvinnor kan också innebära könsstympning, att flickans eller kvinnans hår klipps mot hennes vilja eller att hon blir skållad.
- Våldet kan också ha en transnationell dimension. Det kan exempelvis handla om barn eller hbtq-personer¹⁵ som skickas utomlands i syfte att giftas bort, könsstympas eller utsättas för omvändelseförsök. Det kan även handla om bortgifta vuxna som lämnas i landet utan möjlighet att ta sig tillbaka till Sverige.

14. Länsstyrelsen Östergötland (2024).

15. Eftersom situationen för intersexpersoner inte undersökts används hbtq i stället för hbtqi.

Att föras eller hållas kvar utomlands mot sin vilja, och att utsättas för skadliga saker i utlandet, är också något som kan drabba barn och ungdomar oavsett kön. Det kan vara ett sätt för familjerna att stärka kontrollen kring barnet och hantera vad de upplever som att barnet hamnat på fel väg och därmed äventyrar den gemensamma familjehedern, då talas det ofta om ”uppfostringsresor”. Det kan också ske i syfte att tvinga personen till äktenskap, genomföra en könsstympning eller utsätta personen för omvändelseförsök på grund av sexuell läggning eller könsidentitet.

Könsstympning av flickor kan vara en del av det hedersrelaterade förtrycket, eftersom det i vissa sammanhang praktiseras för att kontrollera flickors och kvinnors sexualitet och kyskhet.¹⁶ Ingreppet, som kan ske från spädbarnsåren och upp till puberteten, uppfattas ofta som socialt viktigt för att en flicka ska ses som ”ren” vid giftermål, eller som en övergång från att vara barn till att bli en vuxen kvinna.¹⁷

Normerna påverkar alla

En vanlig förståelse av hedersrelaterade begränsningar är att de först blir aktuella i samband med puberteten. Detta bygger på en bild av hur friheten i normalfallet ökar gradvis från spädbarnstiden fram till tonåren, medan den i hederskontexter tvärtom är som störst kring det lilla barnet och därefter krymper successivt ju äldre barnet blir.¹⁸ Dock visar ett antal undersökningar hur hedersnormer kan påverka livsutrymmet redan för barn i förskoleålder.¹⁹ Vårdnadshavares föreställningar kring kropp, kön och relationer kan leda till att elever även i de lägsta årskurserna begränsas från att delta i vissa delar av skolans verksamhet eller från att umgås med andra barn på lika villkor.

” Heder, det är något jag har hört från samhället då när jag flyttade. Det var inget ord vi använde i min familj.” (Mahsa)

16. Jämställdhetsmyndigheten (2022a).

17. Nationellt centrum mot hedersrelaterat våld och förtryck (2023).

18. Norée (2022).

19. Cinthio (2022, 2024), Bäcklin & Storm (2024), Rexvid (2024).

På samma vis är det viktigt att förstå att kontrollen och förtrycket inte behöver upphöra bara för att man blivit vuxen eller gift sig. Därmed är hedersrelaterad problematik en fråga även för de verksamheter som möter vuxna elever.

Förutom att problematiken inte har någon åldersgräns är den heller inte begränsad till ett kön, även om pojkars och mäns villkor i en hederskontext ser annorlunda ut jämfört med flickors och kvinnors. Pojkar och män har generellt större rörelsefrihet och begränsas inte lika ofta från deltagande i skolans aktiviteter, men det förekommer också att de lever med kraftiga inskränkningar i sin vardag.²⁰ Dessutom kan pojkar och unga män fostras in i förväntningar och krav på att själva kontrollera, begränsa och ibland utöva våld mot andra personer, exempelvis syskon. Därmed betraktas pojkar och män snarare som förövare än offer, vilket kan göra att deras utsatthet inte uppmärksammas lika lätt. Detta är något som personalen behöver vara medveten om och arbeta aktivt med.²¹

Även om flickor och kvinnor oftast har hårdare förhållningsregler kan alltså även pojkar och män utsättas för förtryck och våld. Det kan bero på att de inte fogar sig efter familjens normer, inte vill gifta sig enligt traditionen, har en sexuell läggning eller könsidentitet som inte accepteras eller för att de anses dra skam över familjen på andra sätt. Det förekommer också att pojkar och män bestraffas med våld för att de har en relation med någon som lever i hederskontext.²²

Särskild sårbarhet och utsatthet

En särskilt sårbar grupp som kan utsättas svårt i hederskontexter är personer med fysiska, intellektuella eller neuropsykiatriska funktionsnedsättningar.²³ De står ofta i en stark beroendeställning till den familj som utövar kontrollen och våldet och kan sakna möjligheter att signalera sina behov till omgivningen. Våldet kan också ta sig andra uttryck gentemot personer med funktionsnedsättning och exempelvis utövas genom underlåtenhet, alltså att undandra stöd, behandling, insatser eller annat som personen har rätt till.²⁴ Att gifta bort en person kan vara ett sätt för familjen att hantera omsorgsbehovet som

20. Baianstovu m fl (2019).

21. Högdin & Helmersson (2024b).

22. Staaf, Cinthio & Ouis (2022).

23. Myndigheten för delaktighet kommande 2024.

24. Prop. 2021/22:138.

funktionsnedsättningen medför²⁵ och kan även anses bidra till ”normalitet” och motverka den skam som funktionsnedsättningen kan innebära i en hederskontext.²⁶

Att inte kunna majoritetsspråket eller känna till hur samhället fungerar är andra exempel på faktorer som kan innebära en särskild sårbarhet och som gör det svårt att söka stöd i en våldssituation.²⁷

” Jag känner jättemånga människor, alltså andra gaykillar med utländsk bakgrund. Det har varit jättesvårt för många och det handlar också om efter att du kommer ut, hur självständig kan du vara sen? Kan du leva ett liv helt och hållet oberoende av din familj? Det är den första frågan man ska ställa sig. Och om du verkligen är villig att riskera att aldrig mer få träffa din familj.” (Zeki)

Eftersom ett hederstänkande bygger på en heteronormativ struktur med tydliga könsmonster, kan homosexuella, bisexuella, transpersoner och queera (hbtq-personer) beläggas med skam i familjer där hedersrelaterat våld och förtryck förekommer.²⁸ Om familjen får reda på att en familjemedlem är hbtq-person kan detta leda till intolerans, hot och våld. Unga hbtq-personer riskerar bland annat så kallade omvändelseförsök, vilket innebär att familjemedlemmar eller släktingar försöker ”bota” personerna från en sexuell läggning eller könsidentitet som anses hota hedern. Detta kan till exempel ske genom medicinska ingrepp, ritualer eller påtvingade äktenskap.²⁹ Det är överlag vanligare att hbtq-personer blir utsatta för våld eller hot om våld än heterosexuella

25. Ouis (2021).

26. TRIS (2020).

27. Baianstovu & Särnstedt-Gramnaes (2022).

28. Raof & Khairallah (2024).

29. Regeringen (2021).

cispersoner^{30,31} och i samband med hedersrelaterat våld och förtryck är hbtq-personer särskilt utsatta. Flera studier inom grund- och gymnasieskolan har visat att skolan har haft svårt att förstå dessa elevers situation.³²

Att motverka utan att stigmatisera

Även om många menar att hedersförtryck kan förekomma i slutna grupper oavsett etnicitet, exempelvis inom trossamfund där den gemensamma identiteten är stark,³³ har hedersrelaterat våld framför allt diskuterats i relation till vissa folkgrupper och kommit att förklaras utifrån kulturella särdrag. I debatten framhålls ofta hedersnormer som en motsats till svenska eller västerländska värden. Detta har medfört att både ungdomar och vuxna med minoritetsbakgrund kan känna sig utpekade, till exempel utifrån föreställningar om

30. MUCF (2019), MUCF (2015), Folkhälsomyndigheten (2015).

31. Med cispersoner avses vanligtvis personer vars juridiska och biologiska kön stämmer överens och alltid har stämt överens med deras könsidentitet och könsuttryck.

32. Nationellt centrum för kvinnofrid (2018).

33. Carlström (2023).

” I gymnasiet träffade jag kuratorn ganska mycket för att jag var stressad över mina betyg. Det var jag själv som hade höga krav, men de tog det som att det var mina föräldrars. Jag hade slöja så då var det typiskt att de skulle tro sånt. Så jag gick till kuratorn och hon frågade varför jag var stressad. Hon frågade: ”är det för att du är rädd för att bli bortgift om du inte får A i alla ämnen?” Då kände jag att så typiskt att jag har slöja och så ställer hon en sån här fråga. Det blev jättenegativt.” (Sakina)

att alla familjer från en viss kultur bär på dessa värderingar eller alla ungdomar från ett visst land är utsatta, fast så inte är fallet.³⁴

Det hedersrelaterade våldet och förtrycket kan se olika ut inom olika grupper och familjer och för olika personer. Strukturella maktordningar samverkar också med varandra utifrån sådant som kön, etnicitet, sexualitet och socio-ekonomiska faktorer. Det handlar sällan endast om heder.³⁵ Det är viktigt att förstå denna komplexitet för att kunna arbeta med det främjande uppdraget och samtidigt hitta sätt att stödja utsatta elever.³⁶ Detta har även betydelse för att skolan ska undvika att bidra till generalisering eller stigmatisering av elever utifrån bakgrund, religion eller annat.

34. Alinia (2022), Cinthio (2023), Baianstovu m fl (2019), Carbin (2010).

35. Baianstovu & Särnstedt Gramnaes (2022), Eldén (2022).

36. Cinthio (2023).

Främjande arbete

En del av skolans grundläggande uppdrag, som framgår av skollagen och läroplanerna, är det främjande arbetet, som innebär att skapa en miljö där alla elever, barn och ungdomar kan utvecklas, lära och känna omsorg och omtanke. Det främjande perspektivet omfattar bland annat att eleverna får känna sig värdefulla och upplever optimism och framtidstro. Det är också viktigt att skolan ger eleverna stöd i att utveckla goda kamratrelationer och skapar plats för viktiga samtal om sådant som relationer, mänskliga rättigheter och integritet. Utbildningen ska även gestalta och förmedla lika rättigheter, möjligheter och skyldigheter för alla människor, oberoende av exempelvis könstillhörighet. Det är skolans och verksamhetens ansvar att varje elev efter genomgången skolgång har fått kunskaper om hedersrelaterat våld och förtryck samt medvetenhet om sina rättigheter enligt lagar och konventioner och om vilken hjälp som finns att få.

Att hantera enskilda elevers situation och få till ett välfungerande främjande arbete kan upplevas som svårt och skapa osäkerhet hos personalen. Genom att lyfta in det främjande och förebyggande perspektivet och ansvaret för att upptäcka och hantera utsatthet hos elever i skolans systematiska kvalitetsarbete samt genomföra analyser kan skolan göra relevanta insatser. En viktig del i hur skolpersonal ska agera i svåra situationer är att ha kunskap och förståelse. Genom att personalen har kunskap om hedersproblematik och om relevant lagstiftning kan fler elever få lära känna sina grundläggande rättigheter som kroppslig integritet, att leva ett liv fritt från våld och rätten att få forma och påverka sitt liv.

2

Hur kan skolan arbeta?

Skolan är en central plats för alla barn och ungdomar. För elever som är utsatta för familjens kontroll är skolan ofta en oas, en plats att längta till, ett liv utanför familjen – men också en plats där eleverna upplever att mycket ska hända mellan åtta på morgonen och fyra på eftermiddagen.³⁷ Hur kan då skolan arbeta med frågor som rör hedersrelaterat våld och förtryck?

Skolan är till för eleven och det är eleven som individ som står i fokus. Detta uttrycks på följande sätt i läroplanen:

Skolans uppgift är att låta varje enskild elev finna sin unika egenart och därigenom kunna delta i samhällslivet genom att ge sitt bästa i ansvarig frihet.

Alla elever ska ha lika möjligheter, och därför ska undervisningen enligt läroplanen ”anpassas till varje elevs förutsättningar och behov”.³⁸ Vidare ska undervisningen ”främja elevernas fortsatta lärande och kunskapsutveckling med utgångspunkt i elevernas bakgrund, tidigare erfarenheter, språk och kunskaper”. Skolan har också ett ansvar för att ”synliggöra och motverka könsmonster som begränsar elevernas lärande, val och utveckling”.³⁹ Dessa principer är ytterst angelägna för elevens utveckling i skolan.

Skolans komplexa uppdrag och elevernas individuella situationer kräver att arbetet mot hedersrelaterat våld och förtryck i skolan sker parallellt på flera nivåer (arbetet på varje nivå beskrivs i detalj längre fram i materialet).

- Att nå alla elever genom utbildningen (se sidan 24)
- Att nå alla vårdnadshavare (se sidan 29)
- Att upptäcka utsatthet hos elever (se sidan 30)
- Att agera vid oro eller kännedom (se sidan 36)

37. SOU 2010:84.

38. Läroplan för grundskolan, förskoleklassen och fritidshemmet; anpassade grundskolan; specialskolan samt för förskoleklassen och fritidshemmen i vissa fall; sameskolan samt för förskoleklassen och fritidshemmen i vissa fall; gymnasieskolan samt anpassade gymnasieskolan; vuxenutbildningen.

39. Lgr22; Lspec22; Lsam22; Lgra22; Gy11; Läroplan för anpassade gymnasieskolan.

När det gäller samhällets insatser kring hedersrelaterat våld och förtryck har fokus ofta varit på akuta situationer som till exempel kan kräva skyddat boende.

Men de två första punkterna, som handlar om det främjande och förebyggande arbetet, är i högsta grad centrala. Här kan skolan göra mycket för att stärka elevers psykiska hälsa och också tidigt utveckla samarbetet med vårdnadshavare. Insatser i arbetet mot hedersrelaterat våld och förtryck behöver ske tidigt och i samverkan när behov finns av det. Skolan kan upptäcka utsatthet hos elever, och ska agera vid oro och kännedom. Skolan har härigenom ett viktigt ansvar i arbetet med att motverka hedersrelaterat våld och förtryck.

Personal i skolan är skyldig att genast anmäla till socialtjänsten om de i sin verksamhet får kännedom om eller misstänker att ett barn far illa.⁴⁰ Detta gäller även personal som genom elever inom komvux får veta sådant som gäller en omyndig person, exempelvis om en elev som själv är vårdnadshavare till ett barn berättar något som ger skäl för oro. Det är socialtjänsten som har ansvaret för att barnet ges skydd i akuta situationer.⁴¹

Rektor har ett särskilt ansvar för att kunskapsområdet sexualitet, samtycke och relationer samt kunskaper om hedersrelaterat våld och förtryck behandlas återkommande i utbildningen. Rektor har även ett ansvar för att utbildningen och undervisningen präglas av ett jämställdhetsperspektiv och organiseras så att eleverna möts och arbetar tillsammans oberoende av könstillhörighet.

” Här kan man studera med en kille utan att det är något konstigt, men i mitt gamla hemland är det tabu och så kan man inte göra. I Sverige kan man prata med killar och ha dem som kompisar och det känns bra för mig. Det gör att man inte känner sig isolerad och att man kan kommunicera med alla.” (Elaha)

40. 14 kap. 1 § socialtjänstlagen.

41. Socialstyrelsen (2022a, 2022b).

Enligt diskrimineringslagen ska skolan arbeta med aktiva åtgärder. Aktiva åtgärder är ett förebyggande och främjande arbete för att inom en verksamhet motverka diskriminering och på annat sätt främja lika rättigheter och möjligheter oavsett diskrimineringsgrund.⁴²

En förenklad beskrivning av lagens definition av diskriminering är att någon missgynnas eller kränks. Missgynnandet eller kränkningen ska ha samband med någon av de sju diskrimineringsgrunderna: kön, könsöverskridande identitet eller uttryck, etnisk tillhörighet, religion eller annan trosuppfattning, funktionsnedsättning, sexuell läggning och ålder.⁴³ Hedersrelaterat våld och förtryck kan utövas utifrån flera av dessa grunder, till exempel när flickor och kvinnor begränsas utifrån sitt kön eller när någon utsätts för trakasserier som har samband med personens sexuella läggning.

Arbetet med aktiva åtgärder innebär att skolan ska bedriva ett förebyggande och främjande arbete genom att genomföra ett fortlöpande arbete i fyra steg:

- 1.** undersöka om det finns risker för diskriminering eller repressalier eller om det finns andra hinder för enskildas lika rättigheter och möjligheter i verksamheten
- 2.** analysera orsaker till upptäckta risker och hinder
- 3.** vidta de förebyggande och främjande åtgärder som skäligen kan krävas
- 4.** följa upp och utvärdera arbetet enligt punkterna 1–3.

Skolan ska även ta fram riktlinjer och rutiner mot trakasserier och sexuella trakasserier. Arbetet ska ske i samverkan med elever och anställda på skolan och löpande dokumenteras.⁴⁴

Skolan kan lyfta in frågor som rör hedersrelaterat våld och förtryck i arbetet med aktiva åtgärder. Det kan exempelvis handla om att förebygga trakasserier mellan elever som har koppling till hedersnormer och som har samband med någon diskrimineringsgrund såsom kön eller sexuell läggning.

Skolan kan också inkludera frågor om hedersrelaterat våld i sin uppföljning, som en del av det systematiska kvalitetsarbetet. Det kan exempelvis röra sig om att följa upp hur arbetet fungerar i verksamheten eller vilken kunskap

42. 3 kap. 1 § diskrimineringslagen.

43. 1 kap. 4 § diskrimineringslagen.

44. 3 kap. 2 § samt 18–20 §§ diskrimineringslagen.

som finns inom området bland personalen. Området hör nära samman med jämställdhet och våldförebyggande arbete och kan med fördel ingå som en del av detta. På så vis kan rektor säkerställa att området inte faller bort eller att det begränsas till enstaka insatser. Arbetet kan planeras, genomföras och följas upp på flera olika nivåer på skolan. Det kan handla om att se över och följa upp skolpersonalens kunskap om problematiken, att utveckla ett normmedvetet förhållningssätt hos personalen, att ha med perspektivet i elevhälsans och skolledningens arbete med elevärenden samt att se hur frågan tas upp inom ramen för kurs- och ämnesplaner liksom inom undervisningen om sexualitet, samtycke och relationer.

Att i samband med trygghets- och trivselundersökningar fråga efter bland annat sexuella trakasserier och trakasserier som har samband med kön och upplevd kontroll mellan elever kopplat till kön, kan vara ett sätt att synliggöra rådande normer på skolan. Det kan även vara en början på ett förändringsarbete som kan vara kopplat till hedersrelaterad problematik. Ett aktivt arbete med normer som utgår från skolans värdegrund är ett sätt att skapa möjligheter för skolpersonalen att reflektera och diskutera personalens egna utgångspunkter och föreställningar i arbetet med eleverna.

Skolan behöver ha välkända och förankrade rutiner för hantering av ärenden som rör hedersrelaterat våld och förtryck överlag, exempelvis för situationer som kräver stöd och skydd, eller bemötande av elever som utsätter andra för kontroll, förtryck och våld. Detta gäller även för situationer som till exempel berör könsstympling, förebyggande och förhindrande av bortföranden samt hantering av ärenden där elever misstänks vara bortförda till eller kvarhållna i utlandet.

Att lyfta in frågan om heder i skolans förebyggande arbete innebär möjligheten att utnyttja kunskaper och arbetssätt från erfarenheter av elever som både utövar våld och själva är utsatta, t. ex. i samband med mobbning. En annan aspekt är att skolan kan ses som en arena där platsen och situationen kan analyseras och åtgärder sätts in för att förhindra att förtryck och våld sker i skolan och på skolgården. Ytterligare en aspekt är att skolan befinner sig i en områdeskontext där fler aktörer i strukturerad lokal samverkan kan bidra med kunskaper och insatser, exempelvis genom regelbundna gemensamma kartläggningar, analyser och insatser.⁴⁵

45. Jämställdhetsmyndigheten och Brottsförebyggande rådet (Brå) har tagit fram stödmaterial för samordning arbete med lokala kartläggningar av bland annat hedersrelaterat våld kopplat till lokal samverkan, se länkar till Brå i slutet av materialet. Sådana lokala kartläggningar ligger i linje med den nya kommunlagen, Lag (2023:196) om kommuners ansvar för brottsförebyggande arbete.

1. Att nå alla elever genom utbildningen

Den första nivån på arbetet innebär att skapa en skola där alla barn och ungdomar kan utvecklas, lära och känna omsorg och omtanke. Detta är en del av skolans grundläggande uppdrag och framgång av skollagen och läroplanerna. Det innebär bland annat en skola med ett gott skolklimat, tillitsfulla relationer samt elever som känner sig sedda och får återkoppling på sitt arbete. En skola där elever kan känna sig värdefulla, få optimism och framtidstro. Det är också en skola som ger eleverna stöd i att utveckla goda kamratrelationer. Skolan är också en mötesplats för viktiga samtal om relationer, kärlek och sexualitet samt hedersrelaterat våld och förtryck.

Människors lika värde och rätten till kunskap och utbildning

Skolans arbete med kvinnors och mäns villkor finns uttryckt i skollagen och arbetet mot hedersrelaterat våld och förtryck i läroplanerna. Enligt skollagen ska utbildningen utformas i överensstämmelse med grundläggande demokratiska värderingar och mänskliga rättigheter, som alla människors lika värde och jämställdhet.⁴⁶ Skolan ska förebygga och bemöta hedersrelaterat våld och förtryck med kunskap och aktiva insatser.⁴⁷

Skolans mål är att varje elev ska kunna göra och uttrycka medvetna etiska ställningstaganden grundade på kunskaper om mänskliga rättigheter och grundläggande demokratiska värderingar samt personliga erfarenheter. Målet är även att varje elev ska respektera andra människors egenvärde samt deras kroppsliga och personliga integritet och ta avstånd från att människor utsätts för diskriminering, förtryck och kränkande behandling, samt medverka till att hjälpa andra människor.

Det är skolans ansvar att varje elev efter genomgången skolgång har fått kunskaper inom området sexualitet, samtycke och relationer samt om hedersrelaterat våld och förtryck. Elever som går i de obligatoriska skolformerna ska även få kännedom om hur de kan få hjälp om de upplever otrygghet i eller utanför skolan.

46. 1 kap. 5 § skollagen.

47. Lgr22; Lspec22; Lsam22; Lgra22; Gy11; Läroplan för anpassade gymnasieskolan; Lvux12.

Fler delar ur läroplanen för grundskolan samt för förskoleklassen och fritidshemmet

Människolivets okränkbarhet, individens frihet och integritet, alla människors lika värde, jämställdhet mellan kvinnor och män samt solidaritet mellan människor är de värden som skolan ska gestalta och förmedla.

(...)

Undervisningen ska anpassas till varje elevs förutsättningar och behov. Den ska främja elevernas fortsatta lärande och kunskapsutveckling med utgångspunkt i elevernas bakgrund, tidigare erfarenheter, språk och kunskaper.

(...)

Skolan ska aktivt verka för jämställdhet. Skolan ska därmed gestalta och förmedla lika rättigheter,

möjligheter och skyldigheter för flickor och pojkar, kvinnor och män. I enlighet med grundläggande värden ska skolan också främja interaktion mellan eleverna oberoende av könstillhörighet. Genom utbildningen ska eleverna utveckla en förståelse av hur olika föreställningar om vad som är kvinnligt och manligt kan påverka människors möjligheter. Skolan ska därigenom bidra till att eleverna utvecklar sin förmåga att kritiskt granska könsmonster och hur de kan begränsa människors livsval och livsvillkor.

Likande skrivningar förekommer i läroplanerna för anpassade grundskolan, gymnasieskolan och anpassade gymnasieskolan.

Arbetet med kunskapsområdet sexualitet, samtycke och relationer omfattar arbetet med hedersrelaterat våld och förtryck, och skolan har ett ansvar för att eleverna återkommande under skolgången får möta detta område. Enligt läroplanerna ⁴⁸ ska utbildningen

främja alla elevers hälsa och välbefinnande samt stärka deras förutsättningar att göra medvetna och självständiga val. Skolan ska bidra till att eleverna utvecklar förståelse för egna och andras rättigheter och förmedla betydelsen av att sexualitet och relationer präglas av samtycke. I utbildningen ska maktstrukturer kopplade till kön och hedersrelaterat våld och förtryck kritiskt granskas. Eleverna ska även ges möjlighet att utveckla ett kritiskt förhållningssätt till hur relationer och sexualitet framställs i olika medier och sammanhang, bland annat i pornografi.

48. Lgr22; Lspec22; Lsam22; Lgra22; Gy11; Läroplan för anpassade gymnasieskolan.

Barnkonventionen

Nästan alla stater i världen har bundit sig till FN:s barnkonvention. Därigenom har nästan hela världen ett gemensamt dokument som synliggör barns och ungdomars rättigheter. Barnkonventionen blev svensk lag 2020. Nedan sammanfattas några av de centrala artiklarna:

- **ARTIKEL 2** anger att alla barn ska garanteras de rättigheter som anges i barnkonventionen oberoende av barnets eller dess förfäders eller vårdnadshavarens ras, hudfärg, kön, språk, religion, politiska eller annan åskådning, nationella, etniska eller sociala ursprung, egendom, handikapp, börd eller ställning i övrigt.
- **ARTIKEL 3** slår fast att vid alla åtgärder som rör barn ska i första hand beaktas vad som bedöms vara barnets bästa.
- **ARTIKEL 6** slår fast att alla barn har rätt till liv och utveckling. Det innebär att barnets överlevnad och utveckling ska säkerställas.
- **ARTIKEL 12** handlar om barnets rätt att uttrycka sina åsikter och att få dem beaktade i alla frågor som berör hen i förhållande till barnets ålder och mognad.
- **ARTIKEL 13 och 14** slår fast barnets rätt till yttrandefrihet, tankefrihet, samvetsfrihet och religionsfrihet.
- **ARTIKEL 19** lyfter fram att barn ska skyddas mot alla former av fysiskt eller psykiskt våld, skada eller övergrepp, vanvård eller försumlig behandling, misshandel eller utnyttjande, vilket även innefattar sexuella övergrepp.
- **ARTIKEL 28 och 29** anger barnets rätt till utbildning. Barnets utbildning skall syfta till att utveckla respekt för de mänskliga rättigheterna, tolerans, jämlikhet mellan könen och vänskap mellan alla folk.
- **ARTIKEL 31** anger barnets rätt till vila och fritid, till lek och rekreation anpassad till barnets ålder samt rätt att fritt delta i det kulturella och konstnärliga livet.

KÄLLA: BARNKONVENTIONEN

Att elever får kunskap om sexuell och reproduktiv hälsa och rättigheter är viktigt för att kunna bestämma över den egna kroppen, sexualiteten och reproduktionen. Könstymning och tvångsäkten-skap är exempel på frågor som ryms inom området sexualitet, samtycke och relationer. Samtidigt är det viktigt att sådana teman lyfts med en förståelse för att elevers villkor kan se väldigt olika ut. En

studie av unga som vuxit upp i hederskontexter visar att de ser tillbaka på skolans sexualupplysning som något de inte kände sig inkluderade i eller berörda av, eftersom påståendena om fri- och rättigheter låg så långt ifrån deras egna verkligheter.⁴⁹

49. RFSU (2021)

” Jag hade ingen aning om vad soc var, ingenting. Alla måste ha allmän information och veta att det är aldrig ok att bli slagen eller så.” (Aminah)

” ...så hon tog ett kort från badrummet med information om vart man kan ringa om man behöver. Man måste kunna ta kortet utan att någon ser en, inte framför kompisarna. Att lämna kort i badrummet är en skitbra idé!” (Aminah)

Genom att göra eleverna delaktiga och lyssna till deras tankar och funderingar om sexualitet och relationer kan undervisningen göras relevant. Det räcker inte heller med att läraren har faktakunskap; det krävs också färdighet i att hantera potentiellt känsliga samtalsämnen samt beredskap att möta de känslor som samtalen kan väcka. Elevhälsan kan behöva involveras i såväl planeringen och själva undervisningssituationen som i omhändertagande av reaktioner och stödbehov efteråt.

Personlig trygghet och självkänsla grundläggs i hemmet, men även skolan har en viktig roll.

I grundskolan och motsvarande skolformer ska eleverna få kännedom om hur de kan få hjälp om de upplever otrygghet i eller utanför skolan. Skolans verksamhet ska präglas av omsorg om den enskilda elevens hälsa, välbefinnande och utveckling.

I kurs- och ämnesplaner

I flera kurs- och ämnesplaner är kunskap om mänskliga rättigheter, jämställdhet, kön, sexualitet och relationer viktiga delar för att förstå ämnets helhet. Detta ger förutsättningar för att arbeta med frågor som rör hedersrelaterad problematik i

ämnesundervisningen. Frågor och samtal om makt, tolkningar och källkritik ger inom ramen för bland annat ämnen som historia, samhälls- och religionskunskap goda förutsättningar för arbete med områden som berör eleverna.⁵⁰ Här kan eleverna också diskutera viktiga existentiella frågor. Skolan ger alla elever möjlighet att få reflektera och samtala om angelägna frågor tillsammans med vuxna. Samtidigt är det viktigt att ha beredskap för att sådana samtal kan bli utmanande och väcka känslor, skapa motstånd eller ambivalens eller sätta i gång andra reaktioner hos elever.

Det kan också bli så att elever ifrågasätter demokratiska fri- och rättigheter eller hamnar i konflikt med varandra när teman som kan väcka starka känslor diskuteras i olika ämnen. Detta kräver trygghet och beredskap hos läraren. Värdegrunden behöver gestaltas i klassrummet, exempelvis genom att elever samarbetar oavsett bakgrund eller könstillhörighet, att talutrymmet är jämnt fördelat och att hela verksamhetens lärmiljöer genomsyras av respekt för mänskliga rättigheter. För att utveckla

50. Svensson (2023), Vallström, Högdin & Helmersson (2023).

förmågan att hantera frågor i undervisningen som kan uppfattas som kontroversiella kan lärare använda Europarådets material.⁵¹

Rätten att delta i all undervisning

Det förekommer ibland önskemål från elever och vårdnadshavare om att undervisning i till exempel sexualitet, samtycke och relationer eller idrott och hälsa ska vara könsuppdelad. Enligt läroplanerna för de obligatoriska skolformerna ska skolan organisera utbildningen så att elever möts och arbetar tillsammans samt prövar och utvecklar sin förmåga och sina intressen, med samma möjligheter och på lika villkor oberoende av könstillhörighet.

Både Skolinspektionen och Diskrimineringsombudsmannen (DO) har tagit ställning till frågan om könsuppdelad undervisning i ett antal beslut. Av besluten framgår att det är otillåtet med könsuppdelad undervisning i ett helt ämne. Vidare är utrymmet att dela upp elever efter kön i delar av ett ämne mycket begränsat. Det finns en stor risk för att könsuppdelad undervisning i delar av ett ämne strider mot läroplanen för grundskolan och mot diskrimineringslagen. Det kan leda till diskriminering som har samband med kön och könsöverskridande identitet eller uttryck.⁵²

En del skolor har upplevt att vårdnadshavare inte vill att deras barn ska delta i undervisningen om sexualitet, samtycke och relationer, musik, religionskunskap eller idrott och hälsa, där simning är ett av momenten. Det kan också handla om

skolresor, studiebesök och klassfester. En kartläggning inom Stockholms stad visar bland annat att 12 procent av flickorna och att 13 procent av pojkarna har minst ett ”skolförbud”. Med det menas att eleverna är förbjudna att delta i viss undervisning eller vid klassträffar utanför skolan.⁵³ Bestämmelserna om befrielse från undervisning är idag restriktiva – alla elever har rätt till utbildning. Det krävs, enligt skollagen, synnerliga skäl för befrielse från skyldighet att delta i obligatoriska inslag i undervisning med skolplikt, vilket innebär att det krävs mycket starka skäl. Beslutet får endast avse enstaka tillfällen under ett läsår. Befrielse från obligatorisk undervisning kan bara bli aktuell i vissa undantagsfall och endast gälla enstaka obligatoriska inslag i undervisningen.⁵⁴ Befrielsen får inte innebära att eleven riskerar att inte uppnå betygsgränserna i ämnet.⁵⁵ Det är rektor som ska fatta beslut i frågor som rör befrielse och denna beslutanderätt kan inte delegeras till någon annan.⁵⁶

I sammanhanget är det samtidigt viktigt att komma ihåg att skolan har ett stort ansvar att ge det stöd som eleven behöver och att anpassa undervisningen så att eleven kan visa sina kunskaper.⁵⁷ Uppstår konflikt mellan elevens rätt till utbildning och vårdnadshavares rätt till uppfostran, är det elevens rätt till utbildning i skolan som är skolans utgångspunkt.⁵⁸

51. Europarådet (2016)

52. Skolinspektionens beslut 2019-06-18 i ärenden 41-2019:3163 och 41-2019:3165 och DO:s beslut 2017-07-07 i ärende GRA 2017/56, DO:s beslut 2018-06-07 i ärende GRA 2017/86 och DO:s beslut 2018-10-04 i ärende GRA 2017/162.

53. Högdin & Urbas (2021), Baianstovu m fl (2019).

54. 7 kap. 19 § skollagen.

55. Prop. 2009/10:165, Den nya skollagen – för kunskap, valfrihet och trygghet, 341.

56. 7 kap. 19 § skollagen.

57. 3 kap. skollagen.

58. 7 kap. 3 § skollagen.

2. Att nå alla vårdnadshavare

Skolpersonalen behöver tidigt skapa tillitsfulla relationer till alla vårdnadshavare. Vårdnadshavare behöver känna att de kan ha en samverkan med skolan, och det är skolpersonalens ansvar att samverkan kommer till stånd.

Förtroendefulla relationer och en fungerande samverkan mellan skola och vårdnadshavare ökar elevens utvecklingsmöjligheter.⁵⁹ Grundläggande i all föräldrasamverkan är dialogen. Genom en dialog ökar förståelsen för skolans värdegrundsuppdrag. Om vårdnadshavare inte delar skolans värdegrund, inte litar på skolan eller inte litar på att skolpersonal delar skolans värdegrund, kan det från skolans sida vara utmanande att skapa tillitsfulla relationer till vårdnadshavarna.

Vårdnadshavare med utländsk bakgrund kan ha behov av mer kunskap om skolans styrdokument och arbetssätt, både för att de själva saknar egen erfarenhet av svensk skola och för att skolan inte alltid tillgodoser deras behov av information. Skolpersonal och vårdnadshavare bör därför tillsammans gå igenom och diskutera skolans pedagogiska arbetssätt, läroplanens intention, innehåll i undervisningen och hur de som vårdnadshavare kan stödja och ta del av sina barns skolgång. Lärare behöver också förklara hur undervisning i olika ämnen kan läggas upp. I vissa fall behövs tolk eller skriftlig information på andra språk än svenska. Observera att barn inte ska användas som tolkar åt sina vårdnadshavare.

Skolor kan även uppleva att det är svårt att nå vissa vårdnadshavare med information och kommunikation. Uppgiften att samarbeta med vårdnadshavare om elevens övergripande situation är skolans angelägenhet och inte nödvändigtvis en sak för elevens undervisande lärare. Genom att exempelvis skolledning i vissa fall ansvarar för kontakten med vårdnadshavarna kan undervisande lärare fokusera på eleven och undervisningen. Även elevhälsan kan ansvara för kontakt som gäller hälso- och sjukvårdsfrågor. Föräldramöten som planeras för att främja dialog, både med skolpersonal och mellan vårdnadshavare, kan utveckla tillitsfulla relationer och öka förståelsen för utbildningens syfte och skolans arbete.

Skolan kan samverka med andra aktörer som också har i uppdrag att arbeta mot hedersrelaterat våld och förtryck.⁶⁰ Sådan samverkan kan leda till att elevens situation förbättras.

Skolan behöver ta hänsyn till forskning som visar att vissa skolors åtgärder mot hedersrelaterat förtryck kan innebära stigmatisering av utlandsfödda elever och deras familjer genom att varje konflikt inom dessa familjer tolkas som hedersrelaterad.⁶¹

Det är även viktigt att ha i åtanke att skolan många gånger är en frizon för elever som lever med begränsat livsutrymme.⁶² Ambitioner att involvera vårdnadshavare mer i skolan behöver balanseras gentemot tänkbara konsekvenser för elever som lever i ett sammanhang där det förekommer hedersrelaterat våld och förtryck.

59. Skolverket (2014).

60. 29 kap. 13 § skollagen.

61. Alinia (2019), Baianstovu m fl (2019), Darvishpour (2015).

62. Baianstovu m fl (2019)

Det övergripande främjande och förebyggande arbetet riktat till alla vårdnadshavare är viktigt men skiljer sig från insatser i enskilda ärenden där det finns oro kring elevens mående och situation, vilket kräver särskild varsamhet.

Att utgå från elevens rätt till utbildning och att samtidigt ta hänsyn till vårdnadshavares rätt att styra uppfostran kan vara komplicerat, men i en eventuell intressekonflikt är det elevens rätt som ska vara skolans utgångspunkt.⁶³

3. Att upptäcka utsatthet hos elever

Se, lyssna och våga samtala

Att ha förmåga att upptäcka utsatthet innebär att våga se, att lyssna, att ta elevens berättelse på allvar och att kunna möta de svårigheter som eleven tar upp. Ibland kan den vuxne behöva fråga hur eleven har det inte bara en gång utan vid flera olika tillfällen. Det är viktigt att skolans personal i ord och handling visar eleverna att de kan anförtro sig åt personalen, men även peka på att skolan kan behöva informera socialtjänsten om vissa saker som eleven berättar. Vid oro är det viktigt att försöka prata med eleven i enrum och på ett diskret sätt då hen kan vara övervakad av personer i sin närhet. Det är också viktigt att ha förståelse för den ambivalens eleven kan känna inför att berätta om sin familjesituation. Det är inte ovanligt att utsatta barn tar tillbaka den berättelse de först har lämnat. Då behöver vuxna i barnets närhet ha insikt om hur beroendeställningen gentemot familjen påverkar barnet och våga lita på hans berättelse.

63. 7 kap. 3 § skollagen.

Särskild utsatthet kan finnas hos enskilda elever och inom vissa grupper. Bland nyanlända barn är psykisk ohälsa ett av de allvarligaste hälsoproblemen, och för många förvärras problemet efter en tid i Sverige.⁶⁴ Att förstå att den psykiska ohälsan kan ha samband med hedersproblematik är ett sätt att upptäcka utsatthet hos dessa barn. Flera undersökningar visar även att barn med funktionsnedsättning ofta är mer våldsutsatta och i högre grad än andra barn riskerar att fara illa.⁶⁵

Det är inte alltid enkelt att upptäcka ett dolt förtryck, eller att veta var gränsen går mellan rimlig föräldraomsorg och destruktiva begränsningar. I kartläggningar och rapporter⁶⁶ beskriver skolpersonal hur svårt det kan vara att värdera vad som faktiskt utgör ett förtryck som det är dags att reagera på. Ibland är det vuxenvärldens föreställningar om hur en utsatt elev ska se ut och bete sig som står i vägen för förståelsen – de elever som inte motsvarar stereotypen av en utsatt person passerar obemärkta. Man ger också uttryck för frustration i mötet med elever som är begränsade i sin vardag, men som själva inte ser att livet skulle kunna se ut på något annat sätt, och betonar vikten av att elever exponeras för olika alternativ för att bryta normaliseringen av sin livssituation och för att nå dem som inte känner sig träffade när man pratar utifrån begreppet heder.

Även om det viktigaste är att se till hur individen verkar må och fungera, kan det finnas en risk för att personalen inte lägger märke till utsattheten om de väntar på att eleverna själva ska signalera den.

64. Barnombudsmannen (2017) och Jakobsen, Meyer, & Heir (2014).

65. Myndigheten för delaktighet (2023), Ghadimi & Gunnarsson (2018).

66. Cinthio (2020), Baianstovu m fl (2019).

” Passar man in perfekt på den stereotypa mallen när det gäller hederskultur, då får man hjälp snabbt, men det gör jag inte och då kommer hjälpen lite halvt och långsamt. Under min uppväxt tänkte jag att hederskultur och tvångsgifte bara var Mellanöstern. Kanske någon enstaka gång att det togs upp i skolan, genom formulär och så. Men inte att man pratade och diskuterade, och om det var det så var väldigt stereotyp. Jag tror att det hade kunnat få mig att förstå tidigare om skolan hade pratat om det tidigare på ett mer inkluderande sätt.” (Sakina)

” Det är viktigt att de ställer öppna frågor så att personen själv får börja berätta. Och att de inte gör ett påstående eller antagande när man väl har berättat något. Jag förstår att de försöker förstå hur allvarlig situationen är, eftersom de har träffat personer som har varit med om hemska saker. Men det känns som att de sätter ord i munnen på mig.” (Raihana)

Det är svårt att fånga upp elever som befinner sig i ”gråzonen”, som balanserar på rätt sida gränsen och aldrig uttalar att det ligger tvång bakom. För att det ska vara möjligt att få deras förtroende behövs ett medvetet och systematiskt relationsskapande. Här är tid och öppenhet avgörande faktorer. Det gäller att ta upp saker i undervisningen som visar på en medvetenhet om problematiken, att skapa ett tryggt samtalsklimat och att signalera att man är redo att ta emot en berättelse. Om en elev väl öppnar upp och berättar om utsatthet är det viktigt att hålla samtalet på en försiktig utforskande nivå så att eleven själv får sätta ord på sina upplevelser.

Om eleven själv till exempel inte använder ordet ”heder” för att beskriva sin situation bör inte heller personalen göra det. Det är viktigt med alliansskapande och tillit, och att gå framåt i lagom takt och på elevens villkor. Röster från elever som intervjuats betonar vikten av att bygga relationer först, så att det blir möjligt att anförtro sig i trygghet.⁶⁷ Det behövs kunskap för att förstå hedersproblematikens grunder, men också fungerande förhållningsätt och insikt i hur man ska uppmärksamma och närma sig elever som kan ha behov av stöd. Målet

67. Cinthio (2020).

” Bygg en relation först, eller ge mig ett nummer som jag kan ringa anonymt. Man vågar inte berätta för någon på plats men man måste ha ett nummer om något skulle hända eller man mår dåligt. När jag sitter där i bänken så mår jag inte så dåligt, det är inte då jag behöver den hjälpen. Det är när jag något har hänt, när jag är ensam och ledsen...” (Aminah)

är att skapa en skolkultur som gör att personal vågar fråga och elever vågar berätta. I den så kallade Storstadskartläggningen⁶⁸ visar enkätsvar från drygt 6 000 elever att de som upplevt någon form av hedersrelaterad utsatthet allra helst skulle vända sig till en vuxen i skolan om de ville ha stöd i sin situation. Detta är ett förtroende som förpliktigar. Alla vuxna som möter elever ska känna sig säkra i att upptäcka utsatthet och vid behov anmäla oro oavsett roll. Det har också stor betydelse när elevhälsan är naturligt integrerad i det dagliga arbetet med eleverna och inte blir till en anonym funktion längst bort i korridoren. Utöver detta behövs upparbetade kontakter med socialtjänst och andra verksamheter som kan ta vid om utsattheten visar sig vara allvarlig.

68. Baianstovu m. fl. (2019), se även Brottsförebyggande rådet (2023).

Skäl till oro?

Skolpersonal ska inte göra detaljerade bedömningar, det är socialtjänstens uppgift. Skolan ska däremot vara informerad om risker kopplade till hedersrelaterat våld och förtryck och känna till de samverkansarenor som finns. Skolpersonal ska uppmärksamma varningssignaler och ha rutiner för samverkan med och orosanmälan till socialtjänst. Om misstanke finns kring hedersproblematik bör detta anges i anmälan, även om anmälaren inte är säker.

Genom att vara uppmärksam kan personalen få en uppfattning om hur eleven har det. Ett sätt att få kännedom om elevens situation och möjliga begränsningar kan vara att lyssna till vad eleven berättar om sitt handlingsutrymme, snarare än att ställa frågor utifrån begreppet ”heder”.⁶⁹

- Vad vill eleven göra som hen inte får göra?
Vad måste eleven göra som hen inte vill göra?
Vad blir konsekvenserna om eleven bryter mot reglerna?

Personalen inom elevhälsan kan ställa relativt enkla frågor i mötet med eleven:

- Har du någon i familjen som du kan prata med?
Vad kan du tala med din mamma om? Med din pappa? Med din bror? Med din syster? Med en annan släkting?

Utifrån de svar eleven ger kan skolpersonalen få en relativt god bild av hur utsatt eleven är och hur ensam hen är i denna situation. Det finns också bra samtalsstöd att ta hjälp av, till exempel Origomodellen.⁷⁰

69. Cinthio (2020), Vogel (under publicering).

70. Origo (2023).

Elever som lever i en hederskontext kan reagera på olika sätt. Hedersrelaterat våld och förtryck kan ligga bakom varningstecknen, men det kan även handla om andra förhållanden i elevens liv. Exempel på signaler om att en elev inte mår bra eller befinner sig i risk kan vara att eleven:

- Förändrar sitt agerande eller uppträdande – blir mer tystlåten eller betar sig annorlunda.
- Uppvisar koncentrationssvårigheter och försämrade studieresultat.
- Uppvisar fysiska symptom som magont, huvudvärk, illamående.
- Verkar vara kontrollerad – kanske övervakas eller lämnas/hämtas på skolan, blir uppringd återkommande eller måste svara på sms.
- Har olika kläd- och beteendekoder i och utanför skolan.
- Har återkommande frånvaro och skolk.
- Är uppmärksamhetssökande, eller har ett utåtagerande beteende.
- Utsätts för eller utsätter andra för ryktesspridning, bevakning, kontroll, hot eller andra kränkningar – detta kan göras både fysiskt och digitalt.
- Har vårdnadshavare som drar sig undan all kontakt med skolan eller som motsätter sig stödinsatser från skolans sida.
- Får inte delta i all undervisning i skolan, aktiviteter eller skolresor.
- Har få eller inga kamratkontakter utanför skolan.
- Får inte delta i aktiviteter utanför skolan.
- Begränsas i olika livsval kring klädsel, umgänge, fritidsaktiviteter eller val av utbildning.
- Visar oro inför lov eller utlandssemester.

- Får inte lov att bli kär eller ha en relation.
- Visar oro över att familjen ska få reda på att man är homosexuell, bisexuell, transperson eller queer.
- Visar oro och funderingar relaterade till krav eller förväntningar om att inte ha sex före äktenskapet.
- Olika villkor för syskons deltagande i sociala sammanhang.
- Måste ta stort ansvar för hemarbete och småsyskon, till exempel hämtning och lämning på förskola.
- Visar oro för syskon.
- Kännedom om tidigare förekomst av barn-/tvångsäktenskap eller könsstympning i familjen eller släkten, eller hot/våld/sanktioner mot syskon eller släktingar som utmanat hedersnormer.
- Tvingas till religiösa sammankomster mot sin vilja.
- Berättar att hen behöver förlova sig eller att det finns konkreta planer om äktenskap trots att hen är underårig/inte är klar med skolan.
- Kommer inte tillbaka efter sommaren, lov, ledigheter eller efter sjukperioder.
- Saknar vuxna stödpersoner utanför familjen.
- Uppvisar psykisk ohälsa, ångest, skuld- och skamkänslor, nedstämdhet, depression, självmordstankar, sömnstörningar, ätstörningar, isolering.
- Rymmer hemifrån.
- Missbruk, kriminalitet.
- Har fysiska skador som konsekvens av våld eller självskadebeteende.

Läs om rådgivande samtal med socialtjänsten, den nationella stödlinjen för yrkesverksamma och om orosanmälan i avsnittet 4. Att ge stöd och skydd.

I samband med lov eller vid skolavbrott kan risken öka för att eleven förs ut ur landet eller hålls kvar i utlandet mot sin vilja. Det kan handla om risk för tvångsäktenskap, omvändelseförsök eller könsstympning eller andra skadliga företeelser som äger rum utomlands, men också om så kallade uppfostringsresor. Här är det viktigt att ha beredskap för att fånga upp signaler om oro kring en förestående resa oavsett om detta kommer från eleven själv eller från personalen. Om ett barn uttrycker rädsla för bortförande bör personalen vara särskilt uppmärksam, eftersom det kan vara en akut situation som kräver omedelbart agerande. Även när elever försvinner och misstänks vara bortförda behövs rutiner för samverkan med socialtjänst och eventuellt polis. Den myndighetsgemensamma vägledningen vid hedersrelaterad brottslighet kan erbjuda stöd i dessa situationer.⁷¹

Elevhälsans omfattning

25 § För eleverna i förskoleklassen, grundskolan, anpassade grundskolan, sameskolan, specialskolan, gymnasieskolan och anpassade gymnasieskolan ska det finnas elevhälsa. Elevhälsan ska omfatta medicinska, psykologiska, psykosociala och specialpedagogiska insatser. Elevhälsan ska främst vara förebyggande och hälsofrämjande. Elevernas utveckling mot utbildningens mål ska stödjas. Elevhälsans arbete ska bedrivas på individ-, grupp- och skolenhetsnivå och ske i samverkan med lärare och övrig personal. Elevhälsan ska vara en del av skolans kvalitetsarbete. Vid behov ska elevhälsan samverka med hälso- och sjukvården och socialtjänsten.

För medicinska, psykologiska, psykosociala och specialpedagogiska insatser ska det finnas tillgång till skolläkare, skolsköterska, psykolog, kurator och specialpedagog eller speciallärare.

Ur 2 kap. 25 § skollagen (2010:800)

71. Länsstyrelsen Östergötland (2024)

Elevhälsans viktiga roll

Skollagen ger eleven rätt till elevhälsa. Eleven ska ha tillgång till skolsköterska, kurator, psykolog och skolläkare. Det ska också finnas tillgång till personal med sådan kompetens att elevernas behov av specialpedagogiska insatser kan tillgodoses.⁷²

Det hälsofrämjande och förebyggande arbetet är hela skolans ansvar och elevhälsans olika kompetenser behöver vara delaktiga i arbetet i ett tidigt skede för att främja tidig upptäckt av utsatthet, som hedersrelaterat våld och förtryck.

Elevhälsan och elevhälsoteam har oftast bättre möjligheter än lärare att hjälpa eleven vidare till socialtjänsten, och kan även skicka remiss till aktör inom hälso- och sjukvården. Elevhälsans personal behöver bland annat därför ha kunskaper om och bidra till skolans arbete med att bemöta elever som till exempel lever med en hedersrelaterad problematik.⁷³

För elever som lever i hedersförtryck är en lätt-tillgänglig elevhälsa viktig. När ett problem uppstår vill man ofta prata omedelbart, kanske med sin mentor eller med en skolsköterska eller kurator. Är till exempel skolsköterskan inte där vill elever ofta veta var de kan nå denna, speciellt om situationen upplevs som akut. Detsamma gäller för skolkurator. En skolkurator som finns kontinuerligt på skolan har möjlighet att samarbeta med lärare och att röra sig i elevernas miljöer och därmed göra sig synlig och lättillgänglig för eleverna. Om skolan inte har elevhälsopersonal på plats varje dag behövs en känd rutin för vem som tar hand om eventuella

akuta ärenden. Erfarenheterna från akuta situationer visar att samarbetet mellan rektor, lärare och elevhälsa är centralt. Samtidigt är det viktigt att förstå att diskretion kan vara avgörande för en elev med hedersrelaterad problematik, exempelvis att kunna ha samtal med kuratorn utan att andra elever lägger märke till det.

Skolan har även en viktig roll i att hjälpa elever till den vård de har rätt till och är i behov av, till exempel vid konsekvenser av könsstympning. Genom det fortlöpande individinriktade elevhälsoarbetet kan skolsköterskan bygga upp en relation till varje enskild elev som möjliggör att eleven lättare kan ta upp upplevda problem och svårigheter.⁷⁴

Stödresurser

Är du yrkesverksam och behöver råd och konsultation i situationer där elever och vuxna är utsatta? Eller misstänker du att någon riskerar att utsättas för hedersrelaterat förtryck, våld, barnnäktenskap, tvångsäktenskap och könsstympning? Då kan du kontakta Nationellt centrum mot hedersrelaterat våld och förtryck, ditt regionala resurscentrum eller din kommunala hederssamordnare om sådan finns. Du har också rätt att be socialtjänsten om anonym konsultation. För utsatta och närstående finns Nationellt centrum för kvinnofrids stödtelefon Rätt att välja.

72. 2 kap. 25 § skollagen.

73. Skolverket och Socialstyrelsen (2023).

74. Socialstyrelsen (2024b).

4. Agera vid oro eller kännedom

Den fjärde nivån handlar om att ge stöd och skydd genom anmälan till socialtjänsten. Det kan handla om situationer som i olika utsträckning kan vara akuta. Eleven kan till exempel utsättas för fysiskt våld av någon i familjen eller hotas med en ofrivillig utlandsresa. Samtidigt är det viktigt att anmälan görs vid oro oavsett om läget är brådskande eller ej, exempelvis vid pågående kontroll och förtryck eller om eleven behöver stöd på grund av könsstympning. Ju tidigare socialtjänsten får kännedom om situationen, desto större är chansen att insatser kan sättas in i tid. För att skolan ska kunna ge stöd och skydd är det viktigt att skolan har tydliga och välförankrade rutiner när det gäller hedersrelaterat våld och förtryck. Alla berörda – skolpersonal, socialtjänst och polis – bör veta hur de ska agera, eftersom en del situationer kan vara brådskande och eftersom hedersärenden kan behöva hanteras på ett särskilt sätt utifrån risk- och skyddsaspekter. Samverkan behöver därför byggas upp innan en akut situation uppstår.

Samverka – inåt och utåt

På initiativ från socialtjänsten ska skolan samverka i frågor som rör barn som far illa eller riskerar att fara illa. Samverkan ska ske med samhällsorgan, organisationer och andra som berörs.⁷⁵ Att samverka innebär att arbeta med ett gemensamt syfte, att hitta ett gemensamt förhållningssätt utifrån olika professionella positioner och att bygga upp en ömsesidig tillit till varandras kunskaper. Socialtjänsten kan exempelvis ha möjlighet att ge

konsultation på skoltid i skolans lokaler utan att vårdnadshavare informeras. Då är det självfallet viktigt att vara noga med diskretion för att inte utsätta eleven för risk. Väl upparbetade kontakter med socialtjänsten och polisen behöver finnas, så att skolans personal känner sig trygg att agera när eleven behöver stöd och skydd.⁷⁶ Även upparbetade kontakter med till exempel barn- och ungdomspsykiatri, ungdomsmottagning, tjej- och kvinnojourer, mansjourer med flera kan vara viktiga.

Även om lärare eller annan skolpersonal är osäkra på elevens situation är det viktigt att omgående kontakta socialtjänsten.⁷⁷ Skolpersonalen bör då nämna att oron rör hedersrelaterad problematik. Stöd och rådgivning för yrkesverksamma går även att få hos Nationellt centrum mot hedersrelaterat våld och förtryck, ditt regionala resurscentrum eller din kommunala hederssamordnare om sådan finns.

Har skolan rutiner?

I samverkan mellan skolpersonal och mellan skolan och myndigheter kan det uppstå problem om det finns oklarheter i ansvarsfördelningen. Oklarheter kan bero på bristande kunskap hos berörda parter, till exempel skolpersonalens kunskap om lagstiftning och om skolans rutiner i samband med att en elev far eller befaras fara illa. Hur ska till exempel skolan agera om en elev inte kommer tillbaka efter ett lov, om elever kommer till skolan med synliga märken efter fysiska skador, eller om en vårdnadshavare eller annan närstående person kommer till skolan och där misshandlar eleven? Att ha en

75. 29 kap. 13 § skollagen.

76. Skolverket (2023).

77. Socialstyrelsen (2022b).

Sekretess i skolan

I KORTHET

I det offentliga skolväsendet gäller sekretess till skydd för elevernas enskilda förhållanden både inom elevhälsan och inom den särskilt elevstödande verksamheten i övrigt.

Inom elevhälsan gäller stark sekretess enligt 25 kap. 1 § offentlighets- och sekretesslagen (OSL) för de medicinska insatserna och stark sekretess enligt 23 kap. 2 § första stycket OSL för de övriga insatserna (psykologiska, psykosociala och specialpedagogiska). Att sekretessen är stark innebär att man presumerar att uppgifterna är känsliga och skyddas av sekretess men att uppgifterna, efter prövning, kan lämnas ut om det står klart att så kan ske utan att den uppgifterna rör eller dennes närstående lider men.

I 2 kap 25–28 §§ skollagen finns en samlad reglering av elevhälsan.

I skolans särskilda elevstödande verksamhet i övrigt gäller svag sekretess enligt 23 kap. 2 § andra

stycket OSL. Den särskilda elevstödande verksamheten är den stödverksamhet som ofta bedrivs av lärare och avser sådant särskilt stöd till enskilda elever som ges utöver det stöd som varje elev ska få inom ramen för den gemensamma undervisningen och sociala samvaron i skolan. Svag sekretess innebär att man utgår från att uppgifterna kan lämnas ut, men att de inte ska lämnas ut om det efter prövning visar sig att någon kan lida men av det. Svag sekretess gäller även i ärenden om tillrättaförande av en elev eller om skiljande av en elev från vidare studier.

Av 23 kap. 2 § tredje stycket OSL följer det att skolan och kommunen även kan sekretessbelägga uppgifter som rör enskildas identitet, adress och andra liknande uppgifter vid befarad personföljelse och andra former av trakasserier.

För fristående skolor (med enskild huvudman) gäller tystnadsplikt för i princip samma uppgifter som skyddas av sekretessen för offentliga skolor. Detta följer av 29 kap. 14 § skollagen.

etablerad kontakt med socialtjänsten och prata om samarbetet, kan bidra till att eleverna får rätt stöd och skydd i tid.

Skyldighet att anmäla oro för barn

Skolpersonal är skyldig enligt lag att genast anmäla om de i sitt arbete får kännedom om eller misstänker att ett barn far illa. Skolpersonalen är också skyldig att lämna de uppgifter som kan vara av betydelse för socialtjänstens utredning.⁷⁸

Skolpersonalen behöver inte vara säker på att barnet far illa, det räcker med en misstanke. Det är socialtjänsten som ska utreda barnets situation och bedöma om barnet behöver det skydd eller stöd som de förfogar över.⁷⁹

Om skolpersonalen inte vet om en anmälan ska göras eller inte, kan de kontakta socialtjänsten och beskriva situationen. Socialtjänsten kan också ge skolpersonalen råd om vidare kontakter med barnet och familjen, till exempel för att informera om hur man söker stöd eller vad som händer hos socialtjänsten när skolan gjort en orosanmälan. Om skolpersonalen inte vill att samtalet ska hanteras som en anmälan, ska hen inte berätta vilket barn det handlar om. Men eftersom en anmälan ofta är en förutsättning för att socialtjänsten ska kunna agera, är det viktigt att tänka på att en anonymiserad konsultation inte ersätter en anmälan.⁸⁰

Om skolan är orolig för att eleven far illa på grund av hedersrelaterad problematik i hemmet, bör skolan inte kontakta vårdnadshavarna utan ta direkt kontakt med socialtjänsten. Det är då viktigt

att nämna att oron rör hedersrelaterad problematik, så att socialtjänsten i sin tur förstår att kontakt med vårdnadshavare kan öka risken för eleven. Finns det syskon bör detta också tas upp i samtalet med socialtjänsten, så att även deras situation och behov kan utredas.

Om personalen misstänker att ett barn befinner sig i akut fara eller håller på att föras ut ur landet ska de agera omedelbart och ringa 112. Socialtjänsten har också möjlighet att agera för att förhindra att barn förs ut ur landet. Får skolan information om att en elev går i skola i ett annat land behöver detta uppmärksammas och undersökas.⁸¹ Mer information om skolans möjligheter och skyldigheter gällande elever som riskerar att bli eller har blivit bortförda till utlandet hittas i den myndighetsgemensamma vägledningen vid hedersrelaterad brottslighet.⁸²

78. 29 kap. 13 § skollagen och 14 kap. 1 § socialtjänstlagen.

79. Socialstyrelsen (2022a).

80. Högdin, Helmersson & Eriksson (2023), Socialstyrelsen (2022b).

81. 7 kap. 22 § skollagen.

82. Länsstyrelsen Östergötland (2024).

Vid oro för en elev är det alltid bra att:

- Föra och spara anteckningar över det eleven berättar, till exempel vad hen är orolig för, eventuella hot eller andra signaler som eleven visar.
- Spara eventuella sms, chattkonversationer eller annan kommunikation som kan finnas mellan elev och skolpersonal och som berör utsattheten.
- Spara ledighetsansökningar och frånvarohistorik.

Tro på berättelsen

Personal kan ibland känna en osäkerhet över hur akuta hoten som riktas mot eleven är. När en elev har tagit mod till sig och berättat om sin situation är det viktigt att ge eleven stöd. Situationen kan bli farlig för eleven om skola och socialtjänst missbedömer elevens situation. Skolan måste lyssna och ha tillit till eleven i den stund hen berättar om sina svårigheter, och fortsätta tro på berättelsen även om eleven tar tillbaka uppgifter senare. En del elever har svårt att bedöma riskerna och kan undervärdera dem, och andra kan ändra sin historia för att de pressats till det eller för att de känner oro över vad som ska hända dem själva eller familjen.

Vårdnadshavarens insyns rätt

Uppgifter om en underårig är sekretessbelagda i förhållande till vårdnadshavaren.

Denna sekretess kan brytas i de fall vårdnadshavaren har rätt och skyldighet att bestämma i frågor som rör den underåriges personliga angelägenheter. Vårdnadshavarens bestämmanderätt och rätt till insyn varierar dock i omfattning bland annat med hänsyn till den underåriges ålder och mognad.

Men om det kan antas att den underårige lider betydande men om uppgiften röjs för vårdnadshavaren eller det finns annan sekretess för uppgifter om den underårige så gäller sekretess i förhållande till vårdnadshavaren.

Detta följer av 12 kap. 3 § offentlighets- och sekretesslagen samt 6 kap. 11 § föräldrabalken.

Elevhälsan bör informera eleven om när en anmälan görs och hur den går till. Anmälan görs många gånger av rektor, men all personal på skolan har en skyldighet att anmäla.⁸³ Om skolan misstänker att ett barn har utsatts för ett brott är det viktigt att skolan också överväger att göra en polisanmälan.⁸⁴

Skolans roll vid placering av elever

För de elever som inte bor kvar i sin ursprungsfamilj och behöver byta skola är det mycket viktigt med kontinuitet i skolgången. Både den avlämnande och den mottagande skolan behöver informeras om att en elev flyttar. Detta kräver samordning mellan skola och socialtjänst, samt kännedom om roller och ansvar.

Det är dessutom viktigt att elevens kunskaper är väl dokumenterade, till exempel i en individuell utvecklingsplan eller individuell studieplan eller eventuella åtgärdsprogram.⁸⁵

Vid övergång inom och mellan vissa skolformer är den avlämnande skolan skyldig att till den mottagande skolan överlämna sådana uppgifter som behövs

83. 14 kap. 1 § socialtjänstlagen.

84. Socialstyrelsen (2022a).

85. Socialstyrelsen (2022c) och Skolverket (2022b).

för att underlätta övergången för eleven.⁸⁶ Vid överlämnande av information om en elev mellan olika skolor behöver den avlämnande skolan i det enskilda fallet bedöma om de uppgifter som ska överlämnas omfattas av sekretess eller tystnadsplikt. Skolan behöver beakta de sekretessgränser som kan gälla mellan olika verksamheter och avgöra om sekretessen går att bryta med stöd av någon sekretessbrytande bestämmelse.

Den mottagande skolan behöver omgående göra en kartläggning av elevens kunskaper om dokumentationen som följer med inte är tillräcklig. Om kartläggningen dröjer in på terminen finns risk för att kunskapsluckor accelererar, och att dokumentationen kommer att brista även i nästa led om eleven behöver byta skola igen. Modellen SAMS – Samverkan socialtjänst skola – beskriver hur skola och socialtjänst kan samverka för att ge placerade barn och unga kontinuitet i deras skolgång och en god skolförankring.⁸⁷

^{86.} 3 kap. 12j § skollagen. Se även prop. 2017/18:183. 78 Socialstyrelsen (2022c).

^{87.} Socialstyrelsen (2022c).

3

Hur kan komvux arbeta?

I vuxenutbildningens läroplan finns bestämmelser gällande hedersrelaterat våld och förtryck, sexism, rasism och normmedvetet förhållningssätt. Det ingår alltså i komvux jämställdhetsuppdrag att arbeta systematiskt med att motverka hedersrelaterat våld och förtryck.

Bestämmelser om hedersrelaterat våld och förtryck i vuxenutbildningens läroplan (SKOLFS 2021:10).

Kapitel 1: Vuxenutbildningens uppdrag och värdegrund

Förståelse och medmänsklighet

Intolerans, förtryck och våld, till exempel rasism, sexism och hedersrelaterat våld och förtryck, ska förebyggas och bemötas med kunskap och aktiva insatser.

Perspektiv i utbildningen

I den utsträckning det är relevant för den aktuella utbildningen ska följande perspektiv belysas i utbildningen... vuxenutbildningen ska kritiskt granska maktstrukturer kopplade till kön och hedersrelaterat våld och förtryck.

Kapitel 2: Övergripande mål och riktlinjer

2.1 Kunskaper - Mål

Det är vuxenutbildningens ansvar att varje elev som har slutfört studier inom vuxenutbildningen i den utsträckning som framgår av elevens individuella studieplan...har kunskaper om området sexualitet, samtycke och relationer samt om hedersrelaterat våld och förtryck.

I det förra avsnittet som huvudsakligen riktar sig till grund- och gymnasieskolan beskrivs skolans arbete utifrån fyra nivåer:

- 1.** Att nå alla elever genom utbildningen
- 2.** Att nå alla vårdnadshavare
- 3.** Att upptäcka utsatthet hos elever
- 4.** Att agera vid oro eller kännedom

Samtliga nivåer utom den att nå vårdnadshavare är på ett eller annat sätt relevanta för komvux. Däremot skiljer sig innehållet i hur man ska arbeta inom de olika nivåerna. Komvux elever är huvudsakligen vuxna individer, vilket innebär en skillnad i ansvar. Exempelvis finns det ingen motsvarande skyldighet för personal i komvux att anmäla vuxna studerande till socialtjänsten vid misstanke om att individen far illa; en så kallad orosanmälan. Dock kan personal inom sfi möta elever som är under 18 år och då föreligger skyldighet om orosanmälan. Det kan också vara så att vuxna elever inom komvux själva är vårdnadshavare till barn som far illa, och även då gäller anmälningsplikten.

En annan stor skillnad är att elevhälsan utgör en mycket viktig resurs inom grund- och gymnasieskolan, och blir ofta en nyckelaktör i arbetet mot hedersrelaterat våld och förtryck. Inom komvux är elevhälsan inte obligatorisk, och även om liknande funktioner kan finnas är det olika i vilken omfattning och på vilka villkor de erbjuds.

Ytterligare skillnader handlar om att komvux ibland bedriver undervisning på distans och att vissa elever läser få poäng eller i låg studietakt och därmed har en kortare och mer sporadisk kontakt med utbildningsanordnaren. Sådana faktorer kan göra det svårare att etablera förtroendefulla relationer vilket är en förutsättning för att elever självmant ska berätta om sin utsatthet.

Uttryck för utsatthet

En central del i att upptäcka och agera vid hedersrelaterat våld och förtryck är att ha en kunskapsnivå bland personalen som innebär att man är förtrogen med vilka uttryck och signaler detta kan

” När man fyller 19 så hamnar man automatiskt på Komvux och där är alla föräldrar. Det skapar väldigt mycket problem för oss tjejer, eftersom alla känner varandra och alla begränsningar börjar där. Hedern kommer in där väldigt mycket. Människor är som moralpoliser där, kvinnor går runt och kommenterar tjejers kläder och ifrågasätter saker. Det räcker med att man kommer från samma land för att andra ska ta sig rätten att kommentera. Då vågar man inte göra något.” (Elaha)

ta sig. Därmed blir det viktigt att fundera över fortbildningsbehovet hos de anställda.

I alla delar av komvux kan det finnas elever som lever i ett sammanhang som påverkar deras möjligheter att leva ett liv fritt från våld och förtryck, men sättet problematiken kan yttra sig på ser delvis annorlunda ut än i de andra skolformerna. Olika exempel framkommer i kartläggningar och rapporter. Det kan handla om elever som övervakas och kontrolleras av närstående personer som uppehåller sig i eller utanför verksamhetens lokaler eller vill föra elevernas talan vid ansökan till utbildning eller andra samtal. Det kan vara fråga om social kontroll och ryktesspridning elever emellan. Personer inom komvux kan leva i kontrollerande eller

våldsamma äktenskap som utsatta eller förövare, och de kan ha barn som utsätts. Eleverna kan ha genomgått kvinnlig könsstympning, gifts bort som barn eller med tvång, uppleva svårigheter kring skilsmässa och vårdnad och de kan riskera att utsättas för ofrivilliga äktenskap även som vuxna. Hbtq-personer inom komvux kan hotas och trakasseras av både närstående och andra elever. Det förekommer också att elever har skyddad identitet, vilket kan bero på hedersrelaterad utsatthet.⁸⁸

Hedersnormer kan också komma till uttryck i klassrummet när man berör vissa ämnen, exempelvis sexualitet, eller talar om demokratiska fri- och rättigheter. Här kan lärare behöva beredskap och kunskap för att hantera situationer som kan uppkomma när teman som kan väcka starka känslor tas upp. För att utveckla förmågan att hantera frågor i undervisningen som kan uppfattas som kontroversiella kan lärare använda Europarådets material.⁸⁹ Det är viktigt att beakta dynamiken och maktrelationerna elever emellan, och gestalta grundläggande demokratiska värderingar genom att försöka se till att alla har lika tillgång till talutrymme, att alla kan samarbeta oavsett bakgrund eller könstillhörighet och att hela verksamhetens lärmiljöer genomsyras av respekt för mänskliga rättigheter.

” Jag hade önskat att min mamma också hade lärt sig mer om samhället. Att hon kom någonstans där hon fick lära sig om kvinnors rättigheter. Hon vill vara involverad i samhället och studera vidare efter SFI eftersom den möjligheten inte fanns tidigare. Både jag och min mamma har mycket drömmar. Jag känner att jag kan prata om mina drömmar med min mamma.” (Lailoma)

88. Skolverket (2022a), Cinthio (2020).

89. Europarådet (2016)

Varningstecken som kan tyda på att elever i komvux lever under hedersrelaterat våld och förtryck:

- Eleven bevakas och begränsas av till exempel anhöriga, släktingar eller andra elever.
- Eleven har begränsningar utifrån kön när det gäller arbetsuppgifter, hushållssysslor, aktiviteter utanför hemmet, val av klädsel eller beteende eller vilka eleven får/kan umgås med.
- Eleven uttrycker åsikter och värderingar som kan kopplas till en hederskontext i samband med undervisning när det kommer till områden som rör jämställdhet, mänskliga rättigheter, kroppen, nakenhet, sexualitet, sexuell läggning och relationer.
- Elevens frånvaro är i större utsträckning från lektioner som berör vad som kan uppfattas som känsliga ämnen än vid annan undervisning.
- Eleven uttrycker att hen inte tillåts göra vissa saker utifrån sin bakgrund, familj eller religion, som att röra sig utanför hemmet utan att en anhörig är med, ha vänner utanför familjen, ta körkort, cykla, simma eller träna.

- Eleven deltar inte ensam i möten, utan anhöriga deltar vid vägledande samtal eller möten som berör elevens fortsatta studier, resultat eller hälsa. Gällande elever som använder sig av anhöriga som språkligt stöd kan ett tecken på hedersrelaterat våld och förtryck vara att anhöriga fortsätter delta även om elevens språkliga förmåga utvecklas eller när annan språklig resurs erbjuds.
- Eleven uttrycker rädsla för att könsidentitet eller sexuell läggning ska komma fram till anhöriga eller den egna etniska gruppen.
- Eleven uttrycker att hen inte får skilja sig, att partner väljs utifrån familjens önskan eller att heterosexualitet och äktenskap är enda "rätta" alternativet till familjebildning.
- Eleven uttrycker att hen inte får välja eller välja bort religiös åskådning.

Särskilt sårbara grupper är exempelvis föräldrar som var omyndiga när de själva fick barn, personer med olika typer av funktionsnedsättning, individer som bryter mot de traditioner och värderingar som är starka i en hederskontext samt hbtq-personer.

Att agera vid utsatthet

Om utsatthet misstänks eller framkommer kring en myndig elev är det viktigt att agera genom att stötta och upplysa eleven om möjligheter till stöd och hjälp genom till exempel socialtjänst, polis, hälso- och sjukvård samt civilsamhällesorganisationer såsom jourer. Beredskap behöver också finnas för att bemöta elever som själva är förövare av våld och förtryck och hänvisa dem vidare till insatser. Om skolan misstänker att en elev har utsatts för ett brott är det viktigt att skolan också överväger att göra en polisanmälan. Tänk på att även myndiga elever kan riskera att föras utomlands mot sin vilja.⁹⁰

En aspekt som lyfts fram gällande komvux är att problemen i de flesta fall uppmärksammas genom att en elev öppnar sig för en lärare.⁹¹ Det är med andra ord ofta viljan hos enskilda individer att själva berätta om sin livssituation som avgör om komvux får vetskap om en hedersproblematik. Om kuratorsfunktion saknas på skolan bör det finnas beredskap att på ett tryggt sätt hjälpa eleven vidare till lämplig stödverksamhet. Det finns inga krav på samverkande insatser för vuxna elever på motsvarande sätt som för skolpliktiga barn, men personalen

90. Länsstyrelsen Östergötland (2024).

91. Skolverket (2022a).

inom komvux har en viktig roll i att kunna erbjuda en utsatt elev hjälp att ta externa stödkontakter. Uppbyggda kanaler och tillgänglig information från sådana aktörer bidrar med trygghet för både personal och elever.

Det kan finnas elever inom komvux som är under 18 år och därmed barn, även om skolformen i huvudsak riktar sig till vuxna. Huvudmannen för verksamhet enligt skollagen, och den som är anställd i sådan verksamhet, ska på socialnämndens initiativ i frågor som rör barn som far illa eller riskerar att fara illa samverka med samhällsorgan, organisationer och andra som berörs.

Den som är anmälningsskyldig i sin tjänst ska genast anmäla till socialtjänsten om han eller hon i sin yrkesroll misstänker eller får kännedom om att ett barn upp till 18 år far illa. Detsamma gäller om information framkommer kring vuxna elever som själva är vårdnadshavare till barn som far illa. Bestämmelsen om anmälningsskyldigheten för yrkesverksamma finns i 14 kapitlet 1 § socialtjänstlagen.

Stödresurser

Är du yrkesverksam och behöver råd och konsultation i situationer där elever och vuxna är utsatta? Eller misstänker du att någon riskerar att utsättas för hedersrelaterat förtryck, våld, barnåktenskap, tvångsåktenskap och könsstympning? Då kan du kontakta Nationellt centrum mot hedersrelaterat våld och förtryck, ditt regionala resurscentrum eller din kommunala hederssamordnare om sådan finns. Du har också rätt att be socialtjänsten om anonym konsultation. För utsatta och närstående finns Nationellt centrum för kvinnofrids stödtelefon Rätt att välja.

Systematiskt arbete

Huvudmannen ansvarar för att utbildningen genomförs i enlighet med bestämmelserna i skolförfattningarna. Att motverka hedersrelaterat våld och förtryck sker med fördel genom att arbetet knyts till verksamhetens löpande värdegrundsarbete, snarare än engångsinsatser. I en hederskontext är könsrollerna snäva och maktstrukturerna baseras på kön, vilket gör att arbetet mot hedersrelaterat våld och förtryck behöver kopplas samman med ett aktivt arbete för jämställdhet.

Liksom skolväsendet i övrigt ska komvux driva ett aktivt arbete för att motverka diskriminering och kränkande behandling. Där ingår handlingar mellan elever som kan vara uttryck för hedersrelaterat våld och förtryck, som till exempel sexuella trakasserier eller diskriminering utifrån sexuell läggning, kön eller könsidentitet.

Detta arbete ska ske oavsett i vilken del av komvux eleverna deltar och oavsett om de deltar i utbildningen på distans, på plats eller om utbildningen anordnas i kommunal regi eller på entreprenad.

Ett förebyggande arbete handlar om att undersöka och följa upp verksamheten ur olika aspekter. Här är exempel på frågor som kan vara en utgångspunkt i arbetet med att motverka hedersrelaterat våld och förtryck:

- På vilket sätt får vi information om hur vårt arbete med hedersrelaterat våld och förtryck fungerar? Vad använder vi informationen till?
- Vilka i vår verksamhet har ansvar för uppföljning av arbetet mot hedersrelaterat våld och förtryck?
- Hur är samverkan och uppbyggda kontakter med andra aktörer organiserad? Till exempel samverkan med socialtjänst, polis och civilsamhälle för att stötta utsatta elever.
- Hur ser personalens kompetens ut för att kunna arbeta främjande för jämställdhet i sin undervisning?
- Hur ser personalens kompetens ut för att kritiskt granska strukturer kopplade till kön och hedersrelaterat våld och förtryck?

Olika roller

Huvudman, rektor och lärare har olika uppdrag och därmed också olika ansvar och befogenheter när det gäller arbetet att motverka hedersrelaterat våld och förtryck.

Huvudmannen ser till att enheterna har de resurser och förutsättningar som krävs för att kunna arbeta med området på ett kvalitativt sätt, till exempel genom möjlighet till kompetensutveckling. För att göra detta behöver huvudmannen ställa frågor om hur arbetet fungerar och följa upp vilken typ av stöd och resurser som krävs.

Rektor ser till att arbetet med att motverka hedersrelaterat våld och förtryck sker som en del av skolans kvalitetsarbete, och att alla verkar för verksamhetens värdegrund. Enligt läroplanen för vuxenutbildningen har rektor ett särskilt ansvar för att

- utbildningen präglas av ett jämställdhetsperspektiv
- lärarna ges möjlighet att anpassa undervisningens upplägg, innehåll och arbetsformer efter elevernas skiftande behov och förutsättningar och
- lärarna får möjlighet till nödvändig kompetensutveckling för att de professionellt ska kunna utföra sina uppgifter.

Lärare ansvarar för att undervisningen bedrivs utifrån bestämmelserna i läroplanen samt i kurs- och ämnesplaner. Huvudansvaret för att planera och genomföra undervisningen ligger hos läraren. Det är viktigt att fundera över hur samtliga elever kan få kunskaper om hedersrelaterat våld och förtryck, eftersom förutsättningarna för att integrera frågan i undervisningen ser olika ut för olika ämnen och skolformsdelar då eleverna inom komvux ofta läser enskilda kurser utifrån specifika utbildningsbehov. I samband med att elever får kunskaper om hedersrelaterat våld och förtryck, jämställdhet och mänskliga rättigheter behöver lärare även skapa möjligheter för samtal där eleverna får tillfälle att lyssna in andras perspektiv samt pröva och bearbeta sina kunskaper som en del i sin personliga utveckling. Arbete med normer och värderingar tar tid och är utmanande, och förutsättningarna för långsiktiga processer ser därmed olika ut beroende på elevernas studieplaner.

Utbildningen ska förmedla och förankra respekt för de mänskliga rättigheterna och de grundläggande demokratiska värderingar som det svenska samhället vilar på.

Skollagen 2010:800

4

Vad säger lagstiftningen?

Hedersbrott är per definition brott mot lagen med förbud mot könsstymning av kvinnor samt äktenskapstvång och barnäktenskapsbrott, vilseledande till äktenskapsresa och brott mot utreseförbud enligt lagen med särskilda bestämmelser om vård av unga. Det är motivet som gör ett brott hedersrelaterat. Hedersrelaterad brottslighet är brottsneutral. Om i vart fall ett av motiven för ett brott är heder är brottet att anse som hedersrelaterat. Alla typer av brott kan alltså vara hedersrelaterade.

Hedersrelaterat våld och förtryck

I brottsbalken finns numera en straffskärpningsregel⁹² som innebär att om motivet för ett brott varit att bevara eller återupprätta heder ska det ses som en försvårande omständighet vid bedömningen av straffvärdet, och alltså innebära ett strängare straff. Sedan 2022 finns även ett nytt brott kallat hedersförtryck.⁹³ I sin utformning liknar det fridskränkingsbrotten, då en förutsättning är att gärningarna utgjort led i en upprepad kränkning av målsägandens integritet och varit ägnade att allvarligt skada målsägandens självkänsla. Dessutom krävs att motivet för var och en av gärningarna har varit att bevara eller återupprätta en persons eller familjs, släkts eller annan liknande grupps heder. Straffet för den som döms för hedersförtryck är fängelse i lägst ett år och högst sex år.

Barn- och tvångsäktenskap

Lagarna när det gäller äktenskap som kan anses vara en del av det hedersrelaterade förtrycket har successivt utökats och skärpts. Sedan 2014 är äktenskapstvång, vilseledande till äktenskapsresa samt försök, förberedelse och stämpling till äktenskapstvång kriminaliserat.⁹⁴ 2020 infördes nya bestämmelser som innebär att den som förmår eller tillåter ett barn att ingå ett äktenskap eller en äktenskapsliknande förbindelse kan dömas för barnäktenskapsbrott. Man kan

92. 29 kap. 2 § brottsbalken

93. 4 kap. 4 e § brottsbalken

94. 4 kap. 4 c, d §§ brottsbalken

även dömas för försök, förberedelse eller stämpling till detta.⁹⁵ Med den skärpta lagstiftningen läggs större ansvar på vårdnadshavarna att skydda sina barn från att utsättas för äktenskap.

Könsstympling

Könsstympling av flickor och kvinnor är förbjudet enligt lag i Sverige sedan 1982,⁹⁶ och numera finns ingen preskriptionstid för könsstymplingsbrott som begåtts mot barn.

Utlandsresor

För att kunna skydda barn som riskerar att utsättas för skadliga förhållanden utomlands finns numera en reglering om utreseförbud i lagen med särskilda bestämmelser om vård av unga (LVU).⁹⁷ Regleringen innebär att utreseförbud kan beslutas i alla de fall som det finns en påtaglig risk för att ett barn förs utomlands eller lämnar Sverige och det finns en påtaglig risk att barnets hälsa eller utveckling skadas under utlandsvistelsen på grund av omständigheter som kan föranleda vård enligt LVU. Utreseförbud kan användas t.ex. när det förekommer en påtaglig risk för att ett barn förs utomlands i syfte att barnet ska bli föremål för uppfostringsresor, omvändelseförsök, undanhållande från sociala myndigheter, vissa undanhållanden från en förälder samt resor till terroristorganisations- och konfliktområden.⁹⁸ Beslut om utreseförbud

meddelas av förvaltningsrätten efter ansökan av socialnämnden.⁹⁹

Elever med skyddade personuppgifter

Många elever som lever med skyddade personuppgifter har erfarenhet av hot och våld.¹⁰⁰ De behöver därför trygghet för att kunna koncentrera sig på skolarbete och fritidsverksamhet. Skolan kan göra mycket för att underlätta vardagen och stödja eleven genom att skyddssystemen fungerar. Det är rektor som ansvarar för att skyddade personuppgifter hanteras på ett korrekt sätt i verksamheten, och att eleverna får den utbildning och det stöd de har rätt till. När skolan får veta att de ska ta emot en elev med skyddade personuppgifter, är det viktigt att rektor inledningsvis planerar vem som ska vara exempelvis mentor och klassföreståndare. Det är även viktigt att planera för ett första samtal med eleven, att en handlingsplan upprättas och att elevens skolsituation regelbundet följs upp.

Så långt som möjligt ska skolans verksamhet anpassas så att alla elever kan delta. Det är bra att se över rutiner och arbetsmetoder som riskerar att leda till att elever med skyddade personuppgifter pekats ut. För att hitta lösningar som tillgodoser elevens rätt till undervisning och samtidigt inte riskerar att röja en skyddad identitet behöver personalen både kunna förutse risker och hitta alternativa tillvägagångssätt för att undanröja dessa. Detta kräver också förmåga att lyssna in eleven som har kunskap om sin unika situation.

95. 4 kap. 4 c § brottsbalken

96. Lag 1982:316 med förbud mot könsstympling av kvinnor

97. 31 a §, Lag (1990:52) med särskilda bestämmelser om vård av unga

98. Prop. 2023/24:72 s. 14-15.

99. Socialstyrelsen (2024a)

100. Brottsoffermyndigheten (2021).

5

Referenser och länkar

Lagar

Föräldrabalken (1949:381).

Brottsbalken (1962:700).

Lagen med särskilda bestämmelser om vård av unga (1990:52).

Socialtjänstlagen (2001:453).

Diskrimineringslagen (2008:567).

Offentlighets- och sekretesslagen (2009:400).

Skollagen (2010:800).

Lagen (2018:1197) om förenta nationernas konvention om barnets rättigheter.

Lag (2023:196) om kommuners ansvar för brottsförebyggande arbete.

Konvention

Fn:s konvention om barnets rättigheter, konvention från 1989.

Läroplaner

Läroplan för grundskolan, förskoleklassen och fritidshemmet (2022).
Stockholm: Skolverket.

Läroplan för anpassade grundskolan (2022). Stockholm: Skolverket.

Läroplan för specialskolan (2022). Stockholm: Skolverket.

Läroplan för sameskolan (2022). Stockholm: Skolverket.

Läroplan för gymnasieskolan (2022). Stockholm: Skolverket.

Läroplan för anpassade gymnasieskolan (2022). Stockholm: Skolverket.

Läroplan för vuxenutbildningen (2022). Stockholm: Skolverket.

Propositioner

Proposition 2021/22:138. Ett särskilt brott för hedersförtryck.

Proposition 2019/20:131. Ökat skydd mot hedersrelaterad brottslighet.

Proposition 2017/18:183. En gymnasieutbildning för alla.

Proposition 2009/10:165. Den nya skollagen – för kunskap, valfrihet och trygghet.

Beslut

- Diskrimineringsombudsmannens beslut 2017-07-07 i ärende GRA 2017/56.
Diskrimineringsombudsmannens beslut 2018-06-07 i ärende GRA 2017/86.
Diskrimineringsombudsmannens beslut 2018-10-04 i ärende GRA 2017/162.
Skolinspektionens beslut 2019-06-18 i ärenden 41-2019:3163 och 41-2019:3165.

Litteratur

- Alinia, Mínoo (2022). Går det att arbeta med hedersrelaterat våld och förtryck utan att spä på rasism? Origopodden, 20 januari 2022.
- Alinia, Mínoo (2019). Etnisk särbehandling i regeringens genuspolitik – utmaningar för socialt arbete i storstadens mångfald. I Alinia, M. & Songur, W. (red.): *Socialt arbete i storstaden – villkor och praktik*. Stockholm: Liber.
- Baianstovu, Rúna Í & Enelo, Jan-Magnus (2023). *Ungas livsvillkor i Göteborg. Enkätundersökning för uppföljning av Göteborgs Stads plan för arbetet mot hedersrelaterat våld och förtryck 2020–2023*. Rapport nr 33, Working Papers and Reports Social Work vid Örebro universitet.
- Baianstovu, Rúna Í & Särnstedt Gramnaes, Emmie (2022). Segregationens betydelse för hedersnormer samt för hedersrelaterat våld och förtryck: Nya analyser utifrån Storstadskartläggningen. I *Socioekonomisk segregation och hedersrelaterat våld och förtryck*. Stockholm: Delegationen mot segregation (Delmos).
- Baianstovu, Rúna Í, Strid, Sofia, Cinthio, Hanna, Särnstedt Gramnaes, Emmie & Enelo, Jan-Magnus (2019). *Heder och samhälle. Det hedersrelaterade våldet och förtryckets uttryck och samhällets utmaningar*. Örebro: Örebro universitet.
- Björktomta, Siv-Britt (2022). Hedersrelaterat våld och förtryck: en förståelsemodell av ett komplext fenomen. I *Socioekonomisk segregation och hedersrelaterat våld och förtryck*. Stockholm: Delegationen mot segregation (Delmos).
- Bremer, Sevil, Brendler-Lindqvist, Monica & Wrangsjö, Björn (2006). *Ungdomar och hedersrelaterat våld: om transkulturellt behandlingsarbete*. Rädda Barnen, Stockholm
- Bäcklin, Emy & Storm, Palle (2024). *Arbetsätt och rutiner för att upptäcka och förebygga hedersrelaterat våld och förtryck i förskolan utifrån Järfälla-modellen. Erfarenheter och möjligheter*. FoU-Nordväst.
- Carbin, Maria (2010). *Mellan tystnad och tal: flickor och hedersvåld i svensk offentlig politik*. Stockholms universitet.
- Carlström, Charlotta (2023). *En villkorad gemenskap: hbtq, sexualitet och kristen frikyrklighet*. Göteborg: Makadam.

- Cinthio, Hanna (2024). Om hedersrelaterade begränsningar kring förskolebarn. I Ouis, P. & Högdin, S. (red): *Hedersrelaterat våld och förtryck: Professionellas uppdrag och utmaningar*. Stockholm: Liber
- Cinthio, Hanna (2023). *Rörelser i gränslandet. Om komplexa hedersnormer och samhällseliga markeringar*. Avhandling i socialt arbete, Malmö universitet.
- Cinthio, Hanna (2022). Barnet i centrum eller i kläm? Om begränsande normer i förskolan. I Riddersporre & Erlandsson: *Att styra förskolan med värdegrund*. Lund: Studentlitteratur.
- Cinthio, Hanna (2020). "Det är komplicerat." *En kartläggning av hedersproblematiken i Lunds kommun*. Rapport för FreeZone Sweden.
- Darvishpour, M. (2015). *Hederskultur eller köns- och generationskonflikter inom invandrade familjer*. I Darvishpour, M. & Westin, C. (red.) *Migration och etnicitet: perspektiv på ett mångkulturell Sverige*. Studentlitteratur, Lund.
- Eldén, Åsa (2022). Våld, heder och segregation. Essä i *Feministiskt Perspektiv* 14 mars 2022.
- Ghadimi, Mariet & Gunnarsson, Serine (2018). *Ung 018. En kartläggning av hedersrelaterat våld och förtryck bland unga i Uppsala*. Uppsala: TRIS
- Högdin, Sara & Helmersson, Sara (2024a): Skolkuratorers erfarenheter av hedersrelaterat våld och förtryck i skolmiljö. I Ouis, P. & Högdin, S. (red): *Hedersrelaterat våld och förtryck: Professionellas uppdrag och utmaningar*. Stockholm: Liber.
- Högdin, Sara & Helmersson, Sara (2024b): Förebyggande insatser mot hedersrelaterat våld: Fokus på utövare och potentiella utövare. I Ouis, P. & Högdin, S. (red): *Hedersrelaterat våld och förtryck: Professionellas uppdrag och utmaningar*. Stockholm: Liber.
- Högdin, Sara (2024): Att identifiera och förebygga hedersrelaterad utsatthet i skolan. I Backlund, Å., Högdin, S. & Spånberger Weitz, Y. (red): *Skolsocialt arbete: Skolan som plats för och del i det sociala arbetet (2:a upplagan)*. Malmö: Gleerups Utbildning AB.
- Högdin, Sara, Helmersson, Sara & Eriksson, Helena (2023). Young people in honour-based contexts: negotiations and reasoning on the obligation to report concern among school staff in Sweden. *Nordic Social Work Research*, 1–12.
- Högdin, Sara & Urbas, Anders (2021). Förhandlingar om befrielse från obligatoriska inslag i grundskolans utbildning. I Ouis, P. (red): *Sexualitet och migration i välfärdsarbete*. Lund: Studentlitteratur.
- Jakobsen, M., Meyer, M., & Heir, T. (2014). *Prevalence of psychiatric disorders among unaccompanied asylumseeking adolescents in Norway*. *Clinical Practice and Epidemiology in Mental Health*, 10(1).
- Jernbro, Carolina & Landberg, Åsa (2018). *Det är mitt liv. Om sambandet mellan barnmisshandel och att inte få välja sin framtida partner*. Stockholm: Stiftelsen Allmänna Barnhuset.

- Norée, Annika (2022). *När barnen tystnar – Förtryck i hederns namn*. Stockholm: Norstedts Juridik.
- Ouis, Pernilla & Löfgren-Mårtensson, Lotta (2021). ”Det är familjernas sätt att skydda dem’ – mellan omsorg och kontroll i en hedersrelaterad kontext för unga med intellektuell funktionsnedsättning”. I P. Ouis (red.): *Sexualitet och migration i välfärdssarbete*. Lund: Studentlitteratur.
- Raouf, Dawan & Khairallah, Layla (2024). *En splittrad identitet. Unga hbtq-personers navigering mellan hedersnormer och hbtq-sammanhang*. Stockholm: Myndigheten för ungdoms- och civilsamhällesfrågor
- RFSU (2022). *”I början det är liksom en chock... och sen man blir nyfiken”*. Röster om sexualundervisning från unga med erfarenhet av hedersnormer. Stockholm: RFSU.
- Rexvid, Devin (2024). *Förskolans möte med hederskulturen*. Länsstyrelserna Gävleborg och Norrbotten.
- Staaaf, Annika, Cinthio, Hanna & Ouis, Pernilla (2022). Heder i kollektivets namn? *Retfaerd* (2022), nr 2, sid 53–73.
- Svensson, Jonas (2023). Hedersrelaterat våld och förtryck i undervisningen. I Franck & Thalén (red.): *Mellan kunskap och fostran. En bok om syfte och mål med skolans undervisning om etik*. Lund: Studentlitteratur.
- TRIS (2020). Gömd & glömd. Hedersrelaterat våld och förtryck mot vuxna med intellektuell funktionsnedsättning. Uppsala: TRIS.
- Vallström, Maria, Högdin, Sara & Helmersson, Sara (2023). Möten med elevers hedersrelaterade begränsningar – dilemman och strategier. I Zackariasson, Gunnarsson & Wollin (red.). *Det komplexa uppdraget. Kulturanalytiska perspektiv på skola, förskola och fritidshem*. Lund: Studentlitteratur.
- Vogel, Anna (under utgivning). ”Heder. Ungdomars förhandling kring ett laddat begrepp”. *Språk och stil* 34 NF.

Myndighetspublikationer

- Barnombudsmannen (2017) *Nyanlända barns hälsa*. Delrapport i Barnombudsmannens årstema 2017 – Barn på flykt.
- Brottsförebyggande rådet (2023): Polisanmälda brott mot barn i åldern 7-15 år. Rapport 2023:8. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.
- Folkhälsomyndigheten (2015): *Hälsan och hälsans bestämningsfaktorer för transpersoner*. En rapport om hälsoläget bland transpersoner i Sverige. Stockholm: Folkhälsomyndigheten.

- Jämställdhetsmyndigheten (2022a): *Arbetet mot könsstämpning av flickor och kvinnor. Slutredovisning och delredovisningar av Jämställdhetsmyndighetens arbete mot könsstämpning av flickor och kvinnor. Rapport 2022:05.* Göteborg: Jämställdhetsmyndigheten.
- Jämställdhetsmyndigheten (2022b): *Bortförda barn och unga. Delredovisning av uppdraget att kartlägga och sprida kunskap om erfarenheter av hedersförtryck samt annat våld och förtryck kopplat till utlandsvistelse. Rapport 2022:25.* Göteborg: Jämställdhetsmyndigheten.
- Länsstyrelsen Östergötland (2023): *Kartläggning av bortförda personer i en hederskontext under 2022.* Rapport 2023:17. Linköping: Länsstyrelsen Östergötland.
- Länsstyrelsen Östergötland (2024): *Myndighetsgemensam vägledning vid hedersrelaterad brottslighet. Att agera och ge stöd och skydd när barn och vuxna riskerar att bli eller har blivit bortförda till utlandet i syfte att utsättas för hedersrelaterad brottslighet. Rapport 2024:08.* Linköping: Länsstyrelsen Östergötland.
- MUCF (2019): *Olika verkligheter. Unga hbtq-personer om sina levnadsvillkor.* Stockholm: MUCF.
- MUCF (2015): *Fokus 15 – Ungas sexuella och reproduktiva rättigheter. En tematisk kartläggning.* Stockholm: MUCF.
- Myndigheten för delaktighet (2024, kommande). *Smärtpunkten. En undersökning av rättsväsendets arbete med att förebygga och bekämpa hedersrelaterat våld och förtryck mot personer med funktionsnedsättning.* Stockholm: MFD.
- Myndigheten för delaktighet (2023). *Statistik om förekomst av våld mot personer med funktionsnedsättning.* Stockholm: MFD.
- Nationellt Center för Kvinnofrid (2010). *Hedersrelaterat våld och förtryck – en kunskaps- och forskningsöversikt.* Uppsala universitet/Akademiska sjukhuset, NCK-rapport 2010:1.
- Nationellt centrum mot hedersrelaterat våld och förtryck (2023): *Kartläggning av bortförda personer i en hederskontext under 2022. Rapport 2023:17.* Linköping: Länsstyrelsen Östergötland.
- Nationellt centrum för kvinnofrid (2018) *Våld mot hbtq-personer – en forsknings- och kunskapsöversikt.* Nationellt centrum för kvinnofrid. Uppsala universitet.
- Regeringen (2021). *Handlingsplan för hbtqi-personers lika rättigheter och möjligheter,* Arbetsmarknadsdepartementet.
- Skolverket (2014). *Skolan och hemmet – exempel och forskning om lärares samarbete med elevernas vårdnadshavare.* Hämtad 2024-07-03 från Skolverkets webbplats: <https://www.skolverket.se/publikationer?id=3378>.
- Skolverket (2022a). *Den kommunala vuxenutbildningens behov av stöd i sitt arbete mot hedersrelaterat våld och förtryck.* Rapport 2022:2. Stockholm: Skolverket.

- Skolverket (2022b). *Kommentarer till allmänna råd om utvecklingssamtalet och den skriftliga individuella utvecklingsplanen*. Hämtad 2024-07-03 från Skolverkets webbplats: <https://www.skolverket.se/publikationer?id=10169>.
- Skolverket och Socialstyrelsen (2023). *Vägledning för elevhälsan*. Hämtad 2024-07-02 från Socialstyrelsens webbplats: <https://kunskapsguiden.se/omraden-och-teman/barn-och-unga/vagledning-for-elevhalsa/>.
- Socialstyrelsen (2019). *Ett liv utan våld och förtryck. Slutredovisning av uppdraget att genomföra en nationell kartläggning av hedersrelaterat våld och förtryck*. Rapport 2019-3-17. Stockholm: Socialstyrelsen.
- Socialstyrelsen (2022a). *Anmäla oro för barn – stöd för anmälningsskyldiga och andra anmälare*. Hämtad 2024-07-02 från Socialstyrelsens webbplats: <https://www.socialstyrelsen.se/globalassets/sharepoint-dokument/artikelkatalog/handbocker-juridisk-handbok/2022-5-7884.pdf>.
- Socialstyrelsen (2022b). *Till dig som är skyldig att anmäla oro för barn*. Hämtad 2024-07-02 från Socialstyrelsens webbplats: <https://www.socialstyrelsen.se/globalassets/sharepoint-dokument/artikelkatalog/ovrigt/2022-6-7951.pdf>.
- Socialstyrelsen (2022c). SAMS. Samverkan för placerade barn och ungas kontinuerliga skolgång. Hämtad 2024-07-02 från Socialstyrelsens webbplats: <https://www.socialstyrelsen.se/globalassets/sharepoint-dokument/artikelkatalog/ovrigt/2024-6-9176.pdf>.
- Socialstyrelsen (2024b). *Kvinnlig könsstämpning – ett stöd för hälso- och sjukvårdens arbete*. Hämtad 2024-07-02 från Socialstyrelsens webbplats: <https://www.socialstyrelsen.se/globalassets/sharepoint-dokument/artikelkatalog/kunskapsstod/2024-4-9031.pdf>.
- SOU 2010:84 *Hedersrelaterad problematik i skolan – en kunskaps- och forskningsöversikt*. Rapport XII från delegationen för jämställdhet i skolan.

Webbsidor

- Brottsförebyggande rådet (2022): Metodstöd för kartläggning av tre våldstyper. <https://bra.se/publikationer/arkiv/publikationer/2022-10-12-metodstod-for-kartlaggning-av-tre-valdstyper.html> Hämtad 2024-07-05.
- Brottsförebyggande rådet (2019): Samverkan i lokalt brottsförebyggande arbete. <https://bra.se/publikationer/arkiv/publikationer/2020-09-24-samverkan-i-lokalt-brottsforebyggande-arbete.html> Hämtad 2024-07-05.
- Brottsförebyggande rådet: Stöd till skolan <https://bra.se/forebygga-brott/forebyggande-utifran-amne/skolan.html> Hämtad 2024-07-05.

Brottsoffermyndigheten (2021). Om att vara ung och leva med skyddade personuppgifter och Vad ska jag säga till mitt barn (brottsoffermyndigheten.se). Hämtad 2024-07-05.

Europarådet (2016). Undervisa om kontroversiella frågor. <https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=09000016806d8d5c> Hämtad 2024-07-03

Nationellt centrum mot hedersrelaterat våld och förtryck (2023). <https://www.hedersfortryck.se/konstympling/vad-ar-konstympling/> Hämtad 2024-05-09.

Nationellt centrum för kvinnofrid (2024). <https://www.nck.uu.se/kunskapsbanken/amnesguider/hedersrelaterat-vald-och-fortryck/hedersrelaterat-vald-och-fortryck/> Hämtad 2024-05-09.

Origo (2023). <https://etjanster.stockholm.se/Origo/base/getfile?filepath=Bildbibliotek/ORIGO-Samtalsstod-webb.pdf> Hämtad 2024-07-03

Skolverket (2023). <https://www.skolverket.se/skolutveckling/inspiration-och-stod-i-arbetet/stod-i-arbetet/extern-samverkan-for-att-tidigt-mota-barns-och-elevers-behov> Hämtad 2024-05-17

Länkar

Mer information och material finns att tillgå på följande länkar:

<https://etjanster.stockholm.se/origo>

www.barnafrid.se

www.bra.se

www.brottsofferjouren.se

www.do.se

www.hedersfortryck.se

www.killarsroster.se

www.kvinnofridslinjen.se

www.mucf.se

www.nck.uu.se

www.socialstyrelsen.se

www.tris.se

www.umo.se

Hur kan skolans och vuxenutbildningens personal arbeta med frågor som rör hedersrelaterat våld och förtryck? Det här stödmaterialet beskriver ett arbete som omfattar olika nivåer – från skolans uppdrag i läroplanen och elevens rätt till undervisning, att upptäcka utsatthet och erbjuda hjälp, till den akuta situationen när eleven är utsatt för hot.

Syftet med materialet är att ge stöd till personal i grund och gymnasieskolan samt motsvarande skolformer och den kommunala vuxenutbildningen i hur skolan och verksamheten kan motverka hedersrelaterat våld och förtryck. Materialet kan också vara en utgångspunkt för reflektion och diskussion om hur man kan utveckla kvaliteten på undervisningen om sexualitet, samtycke och relationer samt hur det viktiga samarbetet mellan skola, socialtjänst och polis ska fungera.
